

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Anna Novotná

Období tzv. Smuty 1605–1613 očima novodobé ruské historiografie
(od Karamzina po Ključevského)

Epoch of so-called Smuta in 1605–1613 in the mirror of Russian
historiography (from Karamzin to Klyuchevsky)

Praha 2011

PhDr. Marek Příhoda, Ph.D.

Ráda bych na tomto místě poděkovala panu PhDr. Markovi Příhodovi, Ph.D., za trpělivé a neúnavné vedení mé práce a za jeho cenné rady a připomínky, které mi během řady konzultací poskytoval.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. května 2011

Anna Novotná v.r.

Abstrakt:

Bakalářská práce se zabývá reflexí událostí tzv. období zmatků „Smuty“ v Rusku přelomu 16. a 17. století v novodobé ruské historiografii 19. století a počátku 20. století. Pozornost je věnována vývoji názorů vybraných historiků (N. M. Karamzin, N. G. Ustrjalov, S. M. Solovjov, N. I. Kostomarov, D. I. Ilovajskij a V. O. Ključevskij) na tři fenomény v událostech: roli panovníka, roli církve a vztah k cizincům. Historiky je možné rozdělit do tří skupin. První generace historiků (Karamzin, Ilovajskij, Ustrjalov) představuje přechod mezi osvícenským dějepisectvím k dějepisectví obrozeneckému (Kostomarov). Historik Solovjov představuje předěl na cestě k vědecké historiografii. Vyvrcholením moderního přístupu k látce v pojednávaném období je dílo Ključevského. Sledování proměn vnímání pojednávaných fenoménů u jednotlivých autorů odráží změny ruského myšlení v průběhu 19. století.

Klíčová slova:

Rusko; historiografie; 16. a 17. století; Smuta; samoděržaví; samozvanectví, církev, cizinec; Boris Godunov; Lžidimitrij I.; Vasilij Šujskij; patriarcha Germogen; Nikolaj Michajlovič Karamzin; Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov; Sergej Michajlovič Solovjov; Nikolaj Ivanovič Kostomarov; Dmitrij Ivanovič Ilovajskij; Vasilij Osipovič Ključevskij

Abstract:

The bachelor thesis deals with reflection of Times of Troubles events in Russia at the turn of the 16th and 17th centuries in modern Russian historiography of the 19th and beginning of the 20th centuries. The attention is paid to view development of selected historians (N. M. Karamzin; N. G. Ustryalov; S. M. Solovyov; N. I. Kostomarov; D. I. Ilovaysky; V. O. Klyuchevsky) on three phenomenons: the role of the monarch, the role of the church and relation to aliens. The historians can be classified in three groups. The generation of historians (Karamzin, Ilovaysky and Ustryalov) represents the transition from Enlightenment historiography to historiography of the period of National Revival (Kostomarov). Historian Solovyov represents turning point to scientific historiography. Culmination of modern attitude to material of the discussed period is the work of Klyuchevsky. Following changes of attitude of individual authors to these phenomenons reflects changes of Russian thinking in the course of the 19th century.

Key Words:

Russia; historiography; 16th and 17th centuries; the Time of Troubles; autocracy; usurpers, orthodox-church; alien; Boris Godunov; False Dmitry I.; Vasily Shuisky; patriarch Germogen; Nikolai Mikhailovich Karamzin; Nikolay Gerasimovich Ustryalov; Sergey Mikhaylovich Solovyov; Nikolay Ivanovich Kostomarov; Dmitry Ivanovich Ilovaysky; Vasily Osipovich Klyuchevsky

Obsah:

1. Úvod.....	6
2. Vývoj ruského dějepisectví od počátku 17. století	8
3. Fenomény ruských dějin očima historiografie 19. století.....	14
3.1. Panovnická moc a samozvanectví	16
3.2. Panovnická moc a samozvanectví očima historiografie 19. století	19
<i>Boris Godunov</i>	19
<i>Fjodor Borisovič</i>	24
<i>Lžidimitrij I – Grigorij Otrepejev</i>	24
<i>Vasilij Šujskij</i>	28
3.3. Církev.....	32
3.4. Role církve v období Smuty očima historiografie 19. století	35
3.5. Fenomén cizince	40
3.6. Fenomén cizince očima historiografie 19. století	43
4. Závěr	48
Literatura:.....	55

1. Úvod

V předkládané bakalářské práci se zabývám reflexí událostí tzv. období zmatků „Smuty“ přelomu 16. a 17. století v novodobé ruské historiografii 19. století a počátku 20. století. Pramennou základnou práce jsou stěžejní ruská historiografická díla, jmenovitě práce Nikolaje Michajloviče Karamzina, Nikolaje Gerasimoviče Ustrjalova, Sergeje Michajloviče Solovjova, Nikolaje Ivanoviče Kostomarova, Dmitrije Ivanoviče Ilovajského a Vasilije Osipoviče Ključevského.

Základní otázkou, na kterou bude v následujících řádcích hledána odpověď, je zejména způsob, jakým dějepisectví daného období odráželo krizi státu, roli panovníka a církve a vztah k cizincům. Sledováním proměn vnímání těchto fenoménů se pokusím vysledovat, nakolik historiografie 19. století vytvářela nové historické vědomí o době Smuty. V rámci sledování názorů jednotlivých badatelů na konkrétní fenomény se také pokusím zhodnotit míru, do jaké bylo dějepisectví daného období ovlivněno dobovými myšlenkovými a politickými proudy.

V ruských dějinách se objevuje nemálo složitých období. Za jedno takové můžeme považovat i přelom 16. a 17. století. Jedná se o dobu vnitřní krize následující po smrti cara Ivana IV. Hrozného (1533–1584), který svým způsobem vlády – zejména sedmiletou opričninou – zapříčinil otřes struktury ruského státu. Cílená likvidace tradiční rodové šlechty zabránila přeměně Ruska ve stavovskou monarchii. Po jeho smrti nastoupil na trůn jeho syn Fjodor Ivanovič (1584–1598), který se však nezařadil mezi silné panovníky Moskevského carství. Rok jeho úmrtí 1598 je pro řadu historiků počátkem období zmatků, pro kterou část badatelů nalezlo později pojmenování „Smuta“. Ve skutečnosti držel otěže vlády za mladého cara Fjodora Ivanoviče jeho švagr Boris Godunov, někdejší opričník.¹ Schopnému zemskému správci Borisi Godunovovi nelze upřít snahu o stabilizaci země (patnáctileté příměří s Polskem, „věčný“ mír se Švédskem, upevnění nezávislosti ruské pravoslavné církve na Konstantinopoli atd.). Jeho nástup na trůn v roce 1598 však zvednul vlnu odporu šlechtických rodů přeživších opričninu (Šujští, Romanovci aj.), které si nárokovaly právo na vládu. Na vrub nedostatků nového cara byla připisována řada skutečností (ne vždy právem), které podřývaly jeho pozici a moc ve státě. Mimo jiné mu byla připisována zodpovědnost za smrt careviče Dimitrije Ivanoviče v roce 1591, nejmladšího syna cara Ivana

---

¹ Původně název tělesné stráže Ivana Hrozného, později název území se zvláštní správou podléhající bezprostřední moci cara. V ruských dějinách je období opričniny, vymezené lety 1565–1572, spojeno s terorem panovníka a jeho suity vůči bojarům.

IV., dále zodpovědnost za hladomor, který vypuknul roku 1600 a vrcholil v letech 1601–1603. Víra v nesmrtelnost cara projevující se neochotou společnosti uvěřit v nepřírozenou smrt careviče Dimitrije s sebou přinesla fenomén samozvanectví – období Lžidimitrijů. Během zápasu o moc s propolským Lžidimitrijem I. (Grigorij Otrepjev) Boris Godunov roku 1605 zemřel. Car tak odešel v době, kdy Moskevské carství čelilo, ohrožováno vnější intervencí, vnitřní válce. Rus se ocitla v temném období plným nejistoty, hladu, bojů o moc mezi bojary a dalšími samozvanci, které se začalo uklidňovat až po nástupu nového rodu Romanovců na carský trůn v roce 1613.²

O zhodnocení tohoto období se pokoušeli historikové celá staletí. Příčiny a viníci krize se lišili v pojetí jednotlivých autorů. Na seznamu obviněných se objevoval Boris Godunov, car Ivan Hrozný, vnější polské zásahy, kozáci nebo problémy ve fungování státní struktury atd. Dějepisci doby před rokem 1917 začali toto období nazývat Smutou (*Смута* neboli *Смутное время*).³

Svou práci člením do několika kapitol. V první krátce pojednám o vývoji dějepisectví počínaje nejstaršími literárními památkami popisujícími události Smuty přes učenickou historiografii 18. a 19. století až do počátku 20. století. Bližší pozornost věnuji v rámci této kapitoly v úvodu zmíněným osobnostem (N. M. Karamzin, N. G. Ustrjalov, N. I. Kostomarov, S. M. Solovjov, D. I. Ilovajskij a V. O. Ključevskij), jejichž díla budu v rámci hlavních kapitol rozebírat. Pozornost zaměřím hlavně na proudy v historickém bádání a konkrétní historicko-politické podmínky, které vznik těchto děl ovlivnily. Následující kapitoly budou věnovány konkrétním dílům zmíněných autorů, která jsou pro mou srovnávací práci stěžejním pramenem. Hlavní náplní těchto kapitol bude otázka, jak se zmínění historikové staví k určitým fenoménům a zažitým tezím (tj. příčiny Smuty, role Borise Godunova, role církve, role cizinců). Popis geneze těchto postojů a jejich srovnání je i vlastním cílem mé bakalářské práce. Vzhledem k zadání práce, která je v podstatě komparací názorů jednotlivých historiků na dané události, budu používat převážně metodu srovnávací.

---

² ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V., *Dějiny Ruska*, Praha 1999, s. 59–67.

³ МОРОЗОВА, Л. Е., *Смута начала XVII века глазами современников*, Москва 2000, s. 8.

2. Vývoj ruského dějepisectví od počátku 17. století

Historiografie východní Evropy začínala stejně jako na Západě letopisným vypravováním, následně přecházela v učenecský dějepis 17. a 18. století a v 19. století dospěla ke kritické historiografii. Ve srovnání se západoevropským bylo dějepisectví východní Evropy zpravidla opožděné vlivem složitých politických poměrů.⁴ Typická díla významná pro pojednávání téma pocházející z období předkritického dějepisectví jsou zejména historická vyprávění, letopisy, životy svatých, kroniky a další literární památky (*Новый летописец, Хронограф, Сказание Авраамия Палицына* ad.).⁵ Většina děl pojmenovaná jako *Повесть, История* či *Сказание* obsahuje vyprávění o událostech dané doby. Tzv. *Жития* jsou díla obsahující vedle hagiografických rysů i rysy historické. Kromě výše zmíněných jsou k dispozici letopisy (chronografy). Tato díla společně s oficiálními dokumenty (listinami) a pamětmi cizinců tvoří pramennou základnu pro tuto dobu.⁶ Soudobá díla pojednávající o Smutě jsou proto velice různorodá. Jedná se o zhruba 30 ruských prací a na 50 titulů zahraničních autorů. Na základě dosavadního bádání je možné je členit podle několika hledisek. Sergej Fjodorovič Platonov člení nejranější literární prameny k dějinám Smuty do tří skupin z hlediska jejich hodnoty. První část děl je pro něj významná tím, že byla napsána přímo v době událostí. Druhá skupina je výjimečná pro bohatost obsahu nebo originalitu pohledu na danou epochu, přičemž jejich význam spočívá v tom, že byly sepsány přímo současníky Smuty. Nakonec třetí skupina literárních památek je hodnotná pro význam osobnosti autora. V rámci tohoto hodnocení Platonov upozornil, že dějepisci 18. století při pojednávání období Smuty čerpali hlavně ze dvou děl: *Сказание Авраамия Палицына, Новый летописец* a nemnohých chronografů. Teprve v 19. století začal N. M. Karamzin využívat pro své bádání kromě obou zmíněných i další práce (např. *Записки „Жака Маржерета“* a *Хронограф 2-й редакции*). Karamzinova příkladu pak následovali i jeho nástupci.⁷ Dalším hlediskem, podle kterého je možné tato díla hodnotit, jsou vzájemné vazby několika generací literárních památek.

Aby bylo možné se zabývat interpretací Smuty u jednotlivých historiků 19. a 20. století, je zapotřebí stručně popsat obecný vývoj ruského dějepisectví a tím naznačit místo zmíněných autorů v tomto vývoji. Důležitým mezníkem pro celé ruské dějepisectví byla vláda cara Petra I. Velikého. Výrazný impuls k sepsání ruských dějin i podnět k založení

⁴ MACŮREK, J., *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946, s. 131.

⁵ МОРОЗОВА, Л. Е., c. d., s. 5

⁶ ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник*, Санкт-Петербург 1888, s. 274.

⁷ Tamtéž, s. 274.

Akademie věd a umění v Petrohradě (zahájila činnost až po jeho smrti roku 1726), jejichž cílem bylo pozvednout vědeckou úroveň v Rusku po vzoru Evropy, je spojen právě se jménem tohoto cara. Tehdy došlo po vzoru západní Evropy k reformnímu vývoji i v literárně-historické oblasti. Petr I. se zasazoval také o zahraniční vzdělání nadaných jedinců, mezi něž patřil první novodobý ruský historik Vasilij Nikitič Tatiščev (1686–1750). Okolo poloviny 18. století se tak mohla vytvořit první ruská historická škola, kterou reprezentuje osobnost všestranného polyhistora Michaila Vasiljeviče Lomonosova (1711–1765). Stěžejním tématem této rané fáze ruské učené historiografie byly diskuse o původu rurikovské dynastie. S postupujícím 18. stoletím nabýval na důrazu požadavek na vědecké metody. Výraznou osobností kritického směru byl Nikolaj Michajlovič Karamzin (1766–1826)⁸ a jeho dílo. N. M. Karamzin byl první oficiální ruský historiograf vzdělaný na západoevropské půdě a stoupenec západoevropských myšlenkových trendů. Stal se autorem první rozsáhlé a důkladné syntézy ruských dějin „*Дějiny ruského státu*“ (1816–1829).⁹ Slovy

---

⁸ Nikolaj Michajlovič Karamzin (1766–1826) byl ruský spisovatel, publicista a historik. Narodil se jako syn venkovského drobného šlechtice. Již v útlém věku získal výborné vzdělání; nejprve na rodném statku v Simbirsku, posléze v Moskvě. V Petrohradě absolvoval i rok vojenské služby ve slavném Preobraženském pluku. Sblížil se s učeným okolím spisovatele, novináře a vydavatele Nikolaje Ivanoviče Novikova (1744–1818). Tihnul k filosofii osvícenství a k tvorbě anglických a německých sentimentalistů. Cestoval po Evropě, navštívil Německo, Švýcarsko, Anglii a Francii, kde se stal přímým svědkem počátku revolučních událostí. V roce 1789 se vrátil zpět do Ruska, kde začal vydávat vlastní časopis „*Московский журнал*“ (1791–1792). Zde publikoval svá raná sentimentální díla, např. „*Бедная Луиза*“. Časopis obsahoval i kritické články a recenze na literární a divadelní téma. S napětím a částečnými sympatiemi sledoval počátky Francouzské revoluce. Veliké rozčarování mu přinesla perioda jakobínské diktatury (1793–1794), která zapříčinila jeho návrat ke konzervativním hodnotám. Po odmlčení za zesílené cenzury za vlády Pavla I. (1796–1801) začal opět působit jako publicista ve svém časopise „*Вестник Европы*“. Zde bylo otištěna díla „*Марфа Посадница*“ nebo „*Покорение Новгорода*“ (1803) potvrzující nutnost vítězství samoděržaví nad nezávislým a svobodným městem. Již v polovině devadesátých let 18. století se Karamzin začal zabývat ruskou historií. Za vlády Alexandra I. (1801–1825) byl ustanoven oficiálním ruským historikem; tehdy zanechal své literární a žurnalistické činnosti. Své dílo nazvané „*История государства Российского*“ (1816–1829) začal psát roku 1803 a věnoval mu zbytek svého života. Práci se mu podařilo dovést do počátku 17. století. Ve třicátých letech 18. století se jeho dílo stalo inspiračním zdrojem ruského historického dramatu (např. Puškinův „*Boris Godunov*“). Sám A. S. Puškin byl velkým obdivovatelem Karamzina, kterého pokládal za posledního ruského letopisce. Historický pohled u Karamzina vycházel z národních představ o chodu společenského rozvoje; historie člověka je historie světového pokroku, jehož osnovu tvoří osvícenská představa o boji rozumu s omylem. Hlavní úlohu v dějinách přikládá Karamzin v souladu s dobovým pojetím dějin „velkým lidem“. Zastával se neotřesitelné pozice samoděržaví a nutnosti udržování nevolnických vztahů. Ve dvacátých letech odsuzoval děkabristy a souhlasil s jejich postihem. Karamzin je zastáncem normanské teorie původu Rusů, ve které navazuje na V. N. Tatiščeva a M. M. Ščerbatova. Oba tyto učenci ztotožňují historii země s historií státu a historii státu s historií samoděržaví. Na rozdíl od nich ovšem Karamzin neodsuzuje úřední systém a nechápe ho jako výsledek nerozumné politiky velkých knížat dělící území mezi syny, ale vidí v něm přirozený vývoj určité doby (1159) typický pro všechny státy Evropy. Karamzin používal velké množství historických pramenů. Jeho „*История*“ napomáhala zvýšenému zájmu o domácí historii v různých vrstvách ruské společnosti. Znamenala novou etapu v rozvoji šlechtického zaměření v ruské historické vědě. Historická koncepce Karamzina se stala oficiální koncepcí podporovanou centrální mocí. Záporný vztah k jeho historické představě měli jak rozliční odpůrci carského režimu (děkabristé, V. G. Bělinskij, N. G. Černyševskij), tak stoupenci umírněnějších reforem (N. A. Polevoj, M. T. Kačenovskij, S. M. Solovjov). (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 11, Москва 1973, s. 390–391; POSPÍŠIL, I., *Panoráma ruské literatury*, Boskovice 1995, s.111–112).

⁹ *История государства Российского* (bliže MACŮREK, J., c. d., Praha 1946, s. 215–217).

československého historika Josefa Macůrka je zde ruský historický vývoj „zachycen z hlediska pragmaticko-praktického, aby byl poučením pro přítomnost a budoucnost. [...] Vůdčí myšlenkou je myšlenka monarchistická, idea samoděržaví, absolutistického monarchismu, tendence dokázati, že Rus vzkvétala vždy, kdykoliv měla pevnou monarchistickou moc i poslušný lid, a naopak upadala vždy, kdykoliv došlo k oslabení státní a monarchistické moci. V samoděržaví spočívala podle Karamzinova díla vždy velikost, moc i štěstí ruského státu a národa. Dějiny ruského národa Karamzin ztotožňuje s dějinami ruského státu; pojem zvláštních dějin ukrajinských, běloruských je mu cizí. Moskevská Rus se mu jeví vyspělejší než nová Rus Petrova. Ivan III. je mu větší osobností nežli Petr Veliký.“¹⁰

Tento postoj zajistil Karamzinovu dílu uznání u ruské vlastenecky smýšlející společnosti 19. století. Od Karamzinova názoru se odchýlil až další z významných historiků Michail Trofimovič Kačenovskij (1775–1842), zakladatel tzv. skeptického směru v ruském dějepisectví, stejně jako i další historik Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov (1805–1870),¹¹ autor díla „*Ruské dějiny*“ (1837–1841).¹² Oba zmínění historici nezdůrazňovali ideu ruského státu, ale ruského národa a poukazovali na všechny větve národa, i pokud netvořily součást ruského státu (měli na mysli oblasti západoruské, připojené kdysi k polsko-litevské říši). Kačenovskij vytýkal Karamzinovi, že jeho dílo neodpovídá novodobým kritickým požadavkům, že nepracuje s prameny očištěnými nejprve historickou kritikou a není nestranný.¹³ Mnoho námitek proti Karamzinovu pojetí státních a národních dějin bylo odůvodněných, ale skeptické pohledy nebyly vždy na místě. Proto se proti skeptikům postavil profesor moskevské univerzity Michail Petrovič Pogodin (1800–1875), autor mnoha prací z nejstarších ruských dějin, který byl zastáncem teorie o skandinávsko-normanském původu Varjagů-Rusů. Ten poukazoval na nezastupitelný vliv Normanů v ruském státním i sociálně hospodářském vývoji. V otázce názoru na ruské dějiny se přiblížil k pojetí ruských slavjanofilů. Mezi osobnosti, u kterých formovalo názor na vývoj ruských dějin slavjanofilství, můžeme z níže pojednaných zmínit např. Dmitrije Ivanoviče Ilovajského (1832–1920),¹⁴ autora díla „*Dějiny*

¹⁰ Tamtéž, s. 218.

¹¹ Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov (1805–1870), ruský historik, byl člen Petrohradské akademie. Po ukončení studií na Petrohradské univerzitě zde působil v letech 1834–1870 jako profesor ruské historie. V rámci ediční činnosti vydal řadu pramenů ze 16. a 17. století, např. „*Сказания современников о Димитрии Самозванце*“ (1831–1834), „*Сказания князя Курбского*“ (1833). Na začátku třicátých let 19. století se stal přívržencem S. S. Uvarova a šířitelem a hlasatelem oficiální národní teorie. V roce 1836 začal psát své dílo „*Русская история*“. V roce 1842 začal psát své hlavní nedokončené dílo „*История царствования Петра Великого*“. (Большая советская энциклопедия, главный редактор А. М. Прохоров, том 27., Москва 1977, s. 133).

¹² *Русская история*.

¹³ MACŮREK, J., c. d., Praha 1946, s. 218.

¹⁴ Dmitrij Ivanovič Ilovajskij (1832–1920) byl ruský historik. Narodil se v Ranenburgu, v roce 1854 dokončil studia na Moskevské univerzitě. Jeho prvními monografiemi jsou „*История Рязанского княжества*“ (1858) a „*Градненский сейм 1793*“ (1870). Tato díla měla značný vědecký význam. V prvním z nich použil jako první

Ruska“.¹⁵ Ve druhé polovině 19. století začaly odborníky ovlivňovat západoevropské kritické metody, což mělo za následek postupné opouštění diskusí o ideologických otázkách. Rehabilitaci zažil požadavek návratu k historickým pramenům. Jedná se o období, kdy začaly být budovány nové archivy.¹⁶ Tyto skutečnosti umožnily rozsáhlou badatelskou činnost M. P. Pogodina (1800–1875). Jeho nástupce Sergeje Michajloviče Solovjova (1820–1879),¹⁷ profesora moskevské univerzity, metodologicky ovlivnilo západoevropské prostředí. Jeho životní dílo „*Дějiny Ruska od nejstarších dob*“¹⁸ podává přehled ruských vnitřních i zahraničněpolitických dějin až do druhé poloviny 18. století. Rehabilituje starší názor Karamzinův, že stát je základním činitelem ve vývoji ruských dějin. Na rozdíl od Karamzina však dokládá Solovjov tuto myšlenku širokým rozhledem po slovanské, ale i celoevropské minulosti i velkým množstvím pramenů, čímž si jeho práce získala velký obdiv a i dnes je

---

z historiků široký okruh pramenů, které se dříve nepoužívaly v odborných pracích. Ke konci života se odklonil od badatelské práce a začal se věnovat psaní učebnic všeobecné a ruské historie pro střední školy, které měly hluboce konzervativní charakter bránící monarchismus. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 10, Москва 1972, s. 388).

¹⁵ *История России*. Ideologie tzv. slavjanofilů znamenala v rozvoji ruské historiografie nový mezník. Jestliže ruské literárně-historické písemnictví bylo počátkem 19. století ovládáno snahou dospět k poznání minulosti pomocí pramenů, od čtyřicátých a padesátých se ze strany slavjanofilů objevovaly pokusy o vytváření názoru na ruské dějiny podle předem vytvořených představ. (MACŮREK, J., c. d., s. 219.)

¹⁶ Na tomto místě je zapotřebí zmínit alespoň osobnost Nikolaje Petroviče Rumjanceva (1754–1826), státníka a mecenáše.

¹⁷ Sergej Michajlovič Solovjov (1820–1879) byl ruský historik a člen Petrohradské Akademie (1872). Narodil se v rodině pravoslavného kněze. Roku 1842 zakončil studia na Moskevské univerzitě. Byl ovlivněn Timofejem Nikolajevičem Granovským (1813–1855) a filosofií G. W. F. Hegela. V letech 1842–1844 žil v zahraničí, kde působil jako domácí učitel. Jako magisterskou práci napsal „*Об отношении Новгорода к великим князьям*“ a v roce 1847 doktorskou práci „*История отношений между русскими князьями Рюрикова дома*“. Od roku 1847 byl profesorem Moskevské univerzity. V padesátých až sedmdesátých letech publikoval řadu drobných studií a statí, v roce 1863 napsal dílo „*История падения Польши*“ a v roce 1877 vyšla kniha „*Император Александр I. Политика, дипломатия*“. Napsal také několik prací, které se věnují otázkám teorie historických věd a historiografie. Psal i díla pro širší veřejnost, např. „*Публичные чтения о Петре Великом*“ (1872). V letech 1864–1870 zastával úřad děkana a v letech 1871–1877 úřad rektora Moskevské univerzity. Po počátečních sympatiích ke slavjanofilskému hnutí se přimklul k západníkům; sympatizoval s umírněnou liberální pozicí. Odsuzoval nevolnictví a politický režim cara Mikuláše I., ale i povstání. Snažil se také neúspěšně dosáhnout univerzitní autonomie, která byla přislíbena ústavou z roku 1863. Jeho hlavním dílem se stala „*История России*“, dílo, které vzniklo jako protiváha ke Karamzinovu oficiálnímu kursu. Nesouhlasil s vydělením „normanské“ a „tatarské“ periody v ruské historii. Za hlavní fenomén nepovažoval expanzi, ale vnitřní proces vývoje (kolonizaci, povstání, vznik nových měst atd.). Historický smysl opřičiny hledal v boji proti „údělným“ snahám bojarů, současně ale odsuzoval krutost cara. Jako první z historiků těsně spojil proces státní centralizace a boj proti „tatarskému jařmu“. Jako budoucí zastávce srovnávací historické metody poukazoval na společné linie ve vývoji Ruska a západní Evropy. Společně s tím vysvětluje ruskou osobitost, podle něho hraje důležitou roli geografická poloha země, mezi Asií a Evropou a nutnost vést mnoho let trvající válku s kočovníky. Smutu považoval za reakci všech protistátních sil a elementů na úspěšný proces centralizace končící v druhé polovině 16. století, kdy se hlavní potřebou stávala nutnost pokroku a sblížení s národy západní Evropy. Smuta byla podle něho zaviněna pádem morálky národa a rozvojem kozáctva. Zajímaly ho Petrovy reformy a jako první poukazuje na jejich objektivní zákonitosti. Podle něho k přerodu Ruska „od starého k novému“ došlo na přelomu 17. a 18. století, která znamenala začátek cesty k evropeizaci. Ve svém díle použil obrovské množství materiálu a všechna fakta tvoří jeden uspořádaný systém., což mu umožnilo popsat historii výjimečným způsobem co do síly a důležitosti. Byl zakladatelem nové periody v rozvoji ruské historické vědy a významným způsobem ovlivnil další historiky (V. O. Ključevskij, S. F. Platonov). (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 24, Москва 1976, s. 459–462)

¹⁸ *История России с древнейших времен*.

možné ji využívat k vědecké práci. Přímým pokračovatelem Solovjova na univerzitě byl Vasilij Osipovič Ključevskij (1841–1911),¹⁹ zakladatel nové školy ruské historiografie a autor díla „*Kurs ruských dějin*“.²⁰ Po vzoru západního vývoje kladl ve svém přístupu důraz zejména na hospodářské a sociální jevy. Až do roku 1917 byla ruská historiografie pod Ključevského vlivem. Za jeho žáka je možné považovat i profesora petrohradské univerzity S. F. Platonova (1876–1933), autora ruských dějin nazvaných „*Предnášky з русkých dějin*“.²¹ Představitelem ukrajinského dějepisectví druhé poloviny 19. století byl Nikolaj Ivanovič Kostomarov (1817–1885),²² profesor ruských dějin na petrohradské univerzitě, později na kyjevské a autor díla „*Ruské dějiny v životopisech hlavních aktérů*“.²³

Vlastní postoje výše zmíněných historiků při interpretaci Smuty budou obsahem hlavní kapitoly této práce. S ohledem na skutečnost, že horní časová hranice této bakalářské práce je vymezena sepsáním díla V. O. Ključevského, je zapotřebí velmi stručně zmínit vývoj

---

¹⁹ Vasilij Osipovič Ključevskij (1841–1911) byl ruský historik. Narodil se v rodině duchovního. Po ukončení studií na Moskevské univerzitě roku 1865 zde začal působit jako pedagog. Roku 1882 obhájil doktorskou práci na téma „*Боярская дума Древней Руси*“ zaměřenou na společensko-politický rozvoj ruského státu v 10. až 18. století. Odmítal revoluci jako legitimní změnu poměrů. Ideál spatřoval v liberálním státě, kde budou zastoupeny všechny vrstvy obyvatelstva. Byl kritikem carského samoděržaví, ale na konci 19. století se přiklonil k monarchismu. Na formování jeho historického pohledu měly vliv revolučně demokratické ideje a podmínky poreformní činnosti. Pod vlivem Solovjova přikládal rozhodující význam zeměpisnému faktoru a kolonizaci. Na rozdíl od něho a představitelů tzv. státní školy se Ključevskij soustředil na analýzu sociálních a ekonomických faktorů v historii společnosti, což bylo něco nového v ruské historiografii. Snažil se analyzovat proces rozvoje společenských vrstev a jejich roli ve státě. Napsal celou řadu prací zabývajících se soudobými událostmi (např. „*Происхождение крепостного права в России*“, 1885). V recenzích a publicistických statích se zabýval otázkami historie rolníků v Rusku např. příčin vzniku nevolnictví. Ke konci 19. století se myšlenkově přiblížil ke státní škole. Psal tehdy práce idealizující panovníky (např. „*Императрица Екатерина II. 1796–1896*“, „*Петр Великий среди своих сотрудников*“). Ve svých „*Дějínách*“ popisuje historii od středověku do 19. století. Jeho dílo je jedinečné v ruské historiografii zejména pro užitou metodologii a historickou koncepci, která je pozitivistická. Snažil se dokázat, že rozvoj společnosti souvisí s kombinací mnoha faktorů – etnografického, geografického, politického atd. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 12, Москва 1973, s. 331–332).

²⁰ *Курс русской истории*.

²¹ *Лекции по русской истории*.

²² Nikolaj Ivanovič Kostomarov (1817–1885) byl ukrajinský a ruský historik, etnograf, spisovatel a kritik. Narodil se v rodině ruského statkáře, jeho matka byla ukrajinské národnosti. Roku 1837 zakončil Charkovskou univerzitu magisterskou prací na téma „*О причинах и характере унии в Западной России*“, která byla zakázána a zničena kvůli odklonu od oficiální verze událostí. Roku 1844 obhájil disertaci na téma „*Об историческом значении русской народной поэзии*“. Od roku 1846 působil jako profesor na Kyjevské univerzitě na katedře historie. Byl jedním z organizátorů tajného Cyrilo-metodějského spolku (spolu s T. H. Ševčenkem), byl autorem programu a ústavy. V roce 1847 byl spolek zničen a Kostomarov byl uvězněn. Posléze byl poslán do Saratova, kde se seznámil s N. G. Černyševským. V letech 1859–1862 působil jako profesor ruské historie na Petrohradské univerzitě. Díky svým pracím týkajících se národního povstání („*Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России*“ a „*Бунт Стеньки Разина*“) se proslavil. Byl také jedním z organizátorů ukrajinského časopisu „*Основа*“ (1861–1862), který vycházel v ruském a ukrajinském jazyce. Snažil se o uznání práv ukrajinského národa na rozvoj své kultury. Roku 1862 odešel z univerzity, myšlenkově se rozešel s Černyševským a začal tíhnout k liberálně nacionálnímu hnutí. Nejdůležitější otázky ohledně historie se snažil zodpovědět pomocí etnografického materiálu, tím, co bylo podle něho nejdůležitější pro poznání národa. Byl také básníkem a autorem dramát a povídek. Bývá také řazen k prvním ukrajinským literárním kritikům. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 13, Москва 1973, s. 275)

²³ *Русская история в жизнеописаниях ее деятелей*; MACŮREK, J., c. d., s. 220–223.

pojímání Smuty v průběhu 20. století. Marxismus-leninismus zcela ovlivnil do té doby platná schémata v nazírání na tuto epizodu ruských dějin. Do popředí se dostávají ideály třídního boje a důraz je materialisticky kladen na hospodářské poměry jako hlavní sílu určující vývoj společnosti. Sovětští historikové opustili termín *Смутное время* jako buržoazní a v duchu myšlenek marxismu-leninismu omezili Smutu na boj rolníků proti státnímu zřízení, přičemž hlavní pozornost věnovali povstání I. Bolotnikova. Teprve vědecké zkoumání posledních desetiletí začalo kritizovat ztotožnění Smuty s „první rolnickou válkou“. Vydáním díla nedávno zesnulého historika Ruslana Grigorjeviče Skrynnikova (1932–2009) byl rehabilitován i termín „*Смута*“.²⁴ V současné době se Smutou zabývá např. ruská badatelka L. J. Morozovová.

---

²⁴ МОРОЗОВА, Л. Е., *c. d.*, Москва 2000, s. 4.

3. Fenomény ruských dějin očima historiografie 19. století

V následující kapitole bude přistoupeno ke konkrétní úvaze, jakým způsobem zmínění autoři pohlíží na některé vybrané fenomény ruských dějin. V podkapitole nazvané *Panovnická moc a samozvanectví* se stručně zamyslím nad chápáním panovnické moci v Rusku. Dále věnuji pozornost roli církve ve stěžejních momentech období Smuty. Třetí oddíl bude věnován fenoménu cizince.

Pro snadnější pochopení postojů autorů je podle mého názoru významná časová linka, v jaké pojednávána díla vznikala: N. M. Karamzin (1816–1829), N. G. Ustrjalov (1837–1841), S. M. Solovjov (1851–1879, vyd. 1858), N. I. Kostomarov (vyd. 1873), D. I. Ilovajskij (vyd. 1894), V. O. Ključevskij (vyd. 1904). Konfrontujeme-li tuto linku s linkou dějinných událostí 18. a 19. století, získáme představu o podnětech, které mohly formovat myšlenkovou orientaci jednotlivých pisatelů (např. Karamzinova myšlenková proměna v důsledku deziluze způsobené událostmi francouzské revoluce).

Ještě dříve, než se podrobněji zaměříme na sledování fenoménů jednotlivými autory, se však pokusíme o stručnou charakteristiku jejich děl. Podle mého názoru je možné provést základní rozdělení historiků schematicky na dvě základní skupiny: autoři před Solovjovem a po něm. Do vydání díla S. M. Solovjova jsou historické práce ovlivněny koncepcí díla N. M. Karamzina. Zejména N. G. Ustrjalov je poměrně popisný a nepouští se příliš do hlubších rozborů. Od Solovjovových časů se zcela v duchu vědeckého dějepisectví objevuje v dílech více kritiky pramenů a více úvah. Završením je dílo V. O. Ključevského, které je možné charakterizovat jako příklon oficiální ruské historiografie k počínajícímu modernímu proudu hospodářských a sociálních dějin.

Dílo Karamzinovo by bylo možné zjednodušeně charakterizovat jako patetické vyprávění vyznačující se popisností. Pilíři, na kterých jeho koncepce stojí, jsou samoděržaví, církev a nenávisť vůči Polákům. Ustrjalovovo dílo vychází zcela zřetelně z díla Karamzinova. Vyznačuje se popisností událostí, ale nenajdeme v něm žádné hlubší myšlenky a úvahy. V tomto duchu se nesou jeho názory na jednotlivé fenomény. Příchod moderní vědecké historiografie charakterizuje dílo Solovjovovo. Obecně je možné říci, že jeho práce je v porovnání s Karamzinovou narací strohou faktografií. Oproti Karamzinovu patosu zde ovšem nalézáme věcný popis událostí obsahující místy jejich kritické hodnocení; místy je snad možné postřehnout občasnou ironii.²⁵ Dílo Kostomarova pocházející z téměř současné

---

²⁵ Narážím zde například na pasáž pojednávající o návratu Borise Godunova z boje proti chánovu vojsku v roce 1598, který nebyl ničím jiným než planým poplachem. Zatímco Karamzin si při popisu této události zachoval uctivý postoj vůči Borisi Godunovovi, je u Solovjova podle mého názoru patrný náznak ironie, když si položil

doby jako dílo Solovjova literární formou zdánlivě připomíná Karamzinův styl. Tato podobnost je však čistě zdánlivá, protože obě díla odrážejí zcela odlišný intelektuální kontext doby. Obrozenecký postoj N. I. Kostomarova projevující se obdivným pohledem k lidové kultuře poměrně ostře kontrastuje s kritickým osvíceneckým názorem Karamzinovým na tento fenomén (např. vztah ke kozácké kultuře). Ani v prezentaci vlastních postojů není Kostomarov tolik přímočarý jako jeho nástupce V. O. Ključevskij. Přesto svým myšlenkovým směřováním patří Kostomarov již zcela druhé polovině 19. století, jak ukazují jeho moderní názory na konkrétní fenomény. Další posun vykazuje dílo D. I. Ilovajského, pro kterého je podle mého názoru typická prezentace různých možností chápání situace, kdy záleží na úvaze čtenáře, pro kterou z teorií se rozhodne jako pro nejpravděpodobnější. V duchu vědeckého přístupu S. M. Solovjova předkládá i on nová fakta čerpaná z nově otevřených archivů. Přesto i Ilovajskij vystupuje spíše jako vypravěč událostí, v čemž silně navazuje na styl Solovjovových předchůdců.

Pohled velmi odlišný od tradičních schémat historiografie 19. století přinesl V. O. Ključevskij, který se ve svém díle začal významněji zabývat hospodářskými a sociálními jevy. Jeho přínos spočíval zejména v tom, že dějiny chápal jako proces, v němž působí jednak zájmy státní, jednak dílčí zájmy jednotlivých společenských vrstev a „*proto zcela nově studoval jejich sociální postavení, které o jejich zájmech rozhodovalo.*“²⁶ Důraz kladl i na těsnou souvislost politického života s geografickým rozmístěním obyvatelstva v 16. století, významně se zamýšlel nad strukturou společnosti.²⁷ Ključevskij tak představuje završení vývoje dějepisectví 19. století.

---

otázku, jak vůbec mohl Godunov bez předchozího řádného zjištění pravdivé situace vyrazit s armádou do boje. (СОЛОВЬЕВ, С. М., *История России с древнейших времен*, Том 8, Москва 1858, s. 13–15).

²⁶ VEBER, V., *Vasilij Ključevskij, ruský historik evropského významu*, Historik v proměnách doby a prostředí – 19. století, vyd. J. Hanuš, R. Vlček, Brno 2007, s. 125.

²⁷ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *Курс русской истории*, Москва 1923, s. 4.

3.1. Panovnická moc a samozvanectví

Pro absolutistickou moc panovníka v Rusku se v novodobých dějinách používá termínu samoděržaví. Ruské prostředí ovlivněné řadou směrů (byzantská kultura, skandinávská kultura, tatarský vliv) nechalo vzniknout specifické formě moci panovníka. Tradiční představa o zázračné moci vládce, která se objevuje prakticky ve všech kulturách,²⁸ se v Rusku v průběhu několika staletí ustálila v podobě, která stála na pomezí mezi vnímáním vládce západoevropského a východního. Zatímco v Evropě se panovník s postupující dobou stával stále více světskou osobou, která za své činy nesla odpovědnost, v Rusku se přibližně do poloviny 16. století ustálila představa o panovníkovi, který se poddaným jevil neomylnou autoritou. Role panovníka byla chápána jako zachránce před vnitřními nepokoji a vnějším nebezpečím.²⁹ Vznik této specifické koncepce byl spojen kromě tradičních představ o panovnické moci s upevňováním pozice velkoknížete Moskevského státu během vymaňování se z područí tatarského jáma a v počátcích územní expanze.

Termín je doslovným překladem řecké titulatury *autokrator*, kterou používal byzantský císař. V souvislosti s prosazováním ideje Moskevské Rusi jakožto nástupkyně Konstantinopole se titul postupně přenesl na osobu ruského cara. Jedním z prvních, kteří přicházejí s ideou samoděržavného vládce na Rusi, je mnich volokolamského kláštera Josif Volockij (Ivan Sanin). Ten v devadesátých letech 15. století formuloval ideál ruského panovníka, jehož hlavním posláním bylo bránit zemi před veškerými nepřáteli, zejména heretiky. Panovníkovi nesměly scházet nejen vlastnosti jako moudrost, odpovědnost, statečnost, odvaha, ale také pokora a shovívavost. Vzhledem k tomu, že zmíněný ideál se neměl vztahovat pouze na osobnost velkoknížete, ale i na knížata údělná, nelze tuto definici ještě ztotožňovat s konceptem samoděržavného panovníka. Důležitým aspektem Saninových úvah byla možnost poddaného vypovědět poslušnost vládci, který by se ideálním vlastnostem vzdálil a změnil by se v tyрана. Po zkušenostech z konfliktu s údělným knížetem Fjodorem Borisovičem revidoval Sanin postupně své myšlenky a nechal v prvním desetiletí 16. století vzniknout představě samoděržavného vládce, „ *kterému se dostává hodnosti a úřadu od Boha, a proto je také tento panovník odpovědný pouze Bohu, jemuž jako jedinému náleží, aby na Posledním soudu posoudil a zhodnotil panovnickovo počínání.*“³⁰ Důležité je upozornit, že Saninovy úvahy se omezovaly na vztah panovnické moci k církvi. Proto v souladu

²⁸ Problematikou mýtu zázračné moci francouzských a anglických králů se ve své stěžejní práci zabývá francouzský historik školy *Annales* Marc Bloch (BLOCH, M., *Králové divotvůrci*, Praha 2004, 535s.).

²⁹ КАРАМЗИН, Н. М., *Записка о древней и новой России*, Санкт Петербург 1914, s. 12.

³⁰ BOČEK, P., *Kořeny a ideové předpoklady reformy i zločinů cara Ivana Hrozného*, in: SERCZYK, W. A., *Ivan IV. Hrozný : car vši Rusi a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004, s. 187.

s byzantskou a následně ruskou tradicí nenadřazoval církevní moc světské. Panovníkovo samoděržaví bylo omezeno pouze příkazem, že car nesměl za žádných okolností zasahovat do hospodaření s církevním majetkem.³¹ Předběhneme-li události, můžeme zmínit, že jedním z těch, kdo usilovali o porušení této zásady, byl Grigorij Otrepjev – Lžidimitrij I.³²

Samoděržaví jako jedinou možnou alternativu vlády chápal i mnich Filofej (asi 1465–1542), který ve svém díle v rámci vytváření teorie Moskvy jakožto Třetího Říma chápe zpočátku obdobně jako Sanin roli samoděržavného vládce, jehož posláním je v první řadě ochrana pravoslavné víry.

S vlastním termínem samoděržaví se můžeme setkat v ruských dějinách již v souvislosti s Ivanem III. (1462–1505), ale zejména později u Ivana IV. Hrozného (1533–1584), kterého můžeme považovat za zakladatele ruského samoděržaví.³³ Za samoděržavného vládce je možné do jisté míry považovat i jeho syna Fjodora Ivanoviče (1584–1598). Termín „samovládce“ se stává součástí politického života jako jeden z atributů, které pomáhají charakterizovat postavení moskevského vládce a velkoknížete; v oficiální titulatuře se ovšem začíná používat až v devadesátých letech 16. století za doby Borise Godunova. V následujícím období Smuty jsou postavení a autorita samovládce ohroženy častým střídáním panovníků, kdy jen v letech 1605–1606 se na trůně vystřídali čtyři panovníci (Boris Godunov, jeho syn Fjodor Borisovič, Grigorij Otrepjev a Vasilij Šujskij). Samoděržaví bylo navíc ohroženo příklonem ke katolické církvi za Grigorije Otrepjeva a oslabeno spoluprací s bojary za Vasilije Šujského. Teprve nástup Romanovců roku 1613 přinesl opětovné posílení ideje samoděržaví, která dosahuje svého vrcholu za vlády Petra I. Velikého (1682–1725). Za definitivní konec tohoto způsobu vlády je možné považovat rok 1917.

Dalším fenoménem, který úzce souvisí s otázkou panovnické moci a je velmi významným pro období Smuty, je samozvanectví.³⁴ Nelze tvrdit, že by samozvanectví bylo ryze ruskou zvláštností. Tímto termínem bývají v dějinách označováni vládci, jejichž legitimita není z různých příčin jistá. Samozvancem v popisovaném období můžeme nazvat jak skupinu klasických uzurpátorů, tak panovníky zvolené řádnou volbou na trůn, na který

---

³¹ Тамтёж, s. 187.

³² КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 149.

³³ Pojímání panovníka podle mého názoru výstižně vykresluje Karamzin, když popisuje chování poddaných za sedmiletého období opřičniny za Ivana IV. Hrozného. Poddaní vysvětlují kruté chování cara svými hříchy, svou vinou a ve svých modlitbách nepožadují odstranění tyрана, ale zmírnění jeho krutosti. Viz КАРАМЗИН, Н. М., *Записка о древней и новой России*, Санкт Петербург 1914, s. 13. Toto pojetí také výstižně charakterizuje pozdější představa o carovi, který je izolován svými rádci, na jejichž hlavy dopadá odpovědnost za veškeré útrapy poddaných.

³⁴ O fenoménu ruského samozvanectví stručně viz: ŠALANDA, B., *K fenoménu ruského samozvanectví*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C., Univerzita Pardubice – Ústav jazyků a humanitních studií Sv. 6, 2000 [vyd. 2001], s. 267–277.

ovšem nemají z hlediska urozenosti a původu nárok (např. Boris Godunov), tak osoby, které si legitimitu zajišťují vydáváním se za někoho jiného. Existenci poslední skupiny umožňuje především víra poddaných v nadpřirozené schopnosti panovníka, zejména jejich neochota uvěřit v jeho nepřirozenou smrt. Drobné příklady je možné najít i v dějinách jiných národů, které se potýkaly s náhlým odchodem panovníka, případně s obdobím bezvládní (v českých dějinách v 15. století např. stadický král).³⁵ V ruských dějinách však samozvanec vydávající se za někoho jiného získal podstatně výraznější rozměr. Jen v pojednávaném období se setkáme s devíti samozvanci a s tímto jevem se můžeme setkat i v pozdějších letech, např. za vlády Kateřiny II. Veliké (1762–1796).³⁶

Když se v období Smuty setkáváme s prvním samozvancem Grigorijem Otrepjevem, nabízí se otázka, jak je vůbec možné, že tento potulný mnich a sluha na polském dvoře dosáhl až na carský trůn. Odpověď nabízí tehdejší situace panující v Rusku. Vláda Borise Godunova nepřinesla žádoucí klid, spíše naopak. Boris Godunov se nestal zakladatelem nové dynastie a zraky poddaných se upřely k dynastii předchozí, která vládla v Moskevské Rusi v uplynulých stoletích. Silnou pozici prvního samozvance je tak dle mého názoru možné vysvětlit právě legitimitou odkazující k rurikovské dynastii.

---

³⁵ K osobnosti selského stadického krále např. URBÁNEK, R., *České dějiny. Věk poděbradský II*, Praha 1918, s. 44–52; stručnou a ne zcela jasnou epizodu o „ruském princí“ – samozvanci v čele selského povstání v Čechách v roce 1775 popisuje VÁVRA, J., *K otázce samozvanectví v Čechách roku 1775*, in: *Slovanský přehled* 50, 1964, č. 3, s. 148–154.

³⁶ Mám zde na mysli osobnost Jemeljana Ivanoviče Pugačova (asi 1742–1775), který se vydával za cara Petra III. Více viz ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V., *Dějiny Ruska*, Praha 1999, s. 191–196.

3.2. Panovnická moc a samozvanectví očima historiografie 19. století

V obecném úvodu bylo představeno samoděržaví, jeho vznik a situace, která panovala v období Smuty. V následující části bude věnován prostor podrobnější charakteristice postojů zmiňovaných historiků 19. a začínajícího 20. století k panovnické moci. Východiskem ke sledování těchto názorů bude zhodnocení jednotlivých panovníků pojednávaného období (Boris Godunov, jeho syn Fjodor Borisovič, Grigorij Otrepjev a Vasilij Šujskij).

Boris Godunov

V hodnocení osobnosti prvního cara nedynastického původu Borise Godunova panuje mezi pojednávanými autory shoda v komplexním hodnocení jeho vlády. Jeho výsledek je vcelku pozitivní, přičemž je ale nutné dodat, že v jejich závěrech se objevují drobné rozdíly. Tyto rozdíly se týkají zejména akcentování různých činů a postojů. Menší shoda panuje však v hodnocení carova charakteru. V každém případě je ale zásadní skutečnost, že žádný z historiků nezpochybňoval legitimitu moci cara Borise Godunova jako samoděržavného panovníka.

Linii vnímání Borise Godunova jako samoděržavného cara zahájil N. M. Karamzin, pro kterého byla víra v samoděržaví základním východiskem. Přestože byl ovlivněn ideami osvícenství, události Francouzské revoluce a následná jakobínská diktatura ho utvrdila v tom, že jediný a správný způsob vlády je právě samoděržaví. Podle Karamzina samovolné řízení národa je pro společnost horší než osobní nespravedlnost nebo omyl cara.³⁷ Karamzin stejně jako dějepisci, kteří přišli po něm, se však musel vypořádat s několika poměrně podstatnými problémy, které se k osobnosti Borise Godunova poutaly. V první řadě se jednalo o jeho nedynastický původ a dále zejména o jeho negativní vlastnosti a skutky, z nichž tím nejzávažnějším bylo podezření z carovraždy. Přes výše zmíněné námitky však Karamzin hodnotil cara Borise pozitivně. Z panovníkových státnických předností oceňoval jeho rozvahu, když se na začátku své vlády snažil zalíbit lidem svým skromným postojem k bohatství³⁸ a svou velkorysostí.³⁹ Rozdílný přístup historiografie počátku a druhé poloviny 19. století podle mého názoru dobře dokumentuje postoj N. M. Karamzina a S. M. Solovjova k boji Borise Godunova s chánovým vojskem roku 1598. Karamzin upřímně vysoce hodnotil

---

³⁷ КАРАМЗИН, Н. М., *Записка о древней и новой России*, Санкт Петербург 1914, s. 16. S tímto názorem se pak v jeho dějinách setkáváme stále a objevuje se i v hodnocení konkrétních panovníků.

³⁸ Zde upozorňuji na okázalé odmítnutí drahocenných darů při slavnostním příjezdu Borise do Moskvy dne 26. února 1598 s tím, „что богатство в руках народа ему приятнее, нежели в казне.“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 6).

³⁹ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 7.

jeho statečnost a ráznost, se kterou se Boris Godunov vydal vstříc nepříteli do pole na základě zvěsti, že se blíží chánovo vojsko. Skutečnost, že se jednalo o planý poplach a že obrovské množství vojáků vyrazilo do boje zbytečně, Karamzin nepokládal za problém a jeho čin schvaloval. Pozitivně zhodnotil dopad celé akce, kterou Boris Godunov zapůsobil na poddané a kterou se reprezentoval nejen jako car Moskvy, ale i car vši Rusi.⁴⁰ Zatímco si tedy Karamzin zachoval při popisu této události respekt vůči Borisi Godunovovi, je podle mého názoru u Solovjova patrný již zmíněný náznak ironie, když si historik položil otázku, jak vůbec mohl car bez předchozího řádného zjištění pravdivé situace vyrazit s armádou do boje.⁴¹

Respekt k samoděržaví dovolil Karamzinovi vysoké hodnocení kvalit Borise Godunova jako vládce i nadále. Zdůraznil zejména, že žádná carská korunovace neměla u poddaných takový ohlas jako právě korunovace cara Borise.⁴² Neopomněl vyzdvihnout jeho přínos vnitřní politice. Pozitivně hodnotil vztah cara k významným rodům, kterým přiděloval místa ve státní správě, stejně jako podporu zahraničního obchodu poskytováním daňových celních úlev pro zahraniční kupce či podporu zahraničních učenců. Z dalších momentů jeho vlády oceňoval Karamzin boj proti alkoholismu, snahu o povznesení vzdělání a úsilí o založení univerzity.⁴³ První dva roky jeho vlády považoval Karamzin dokonce za jedno z nejlepších období v Rusku od 15. století! S tímto názorem se opakovaně pak setkáváme i u dalších historiků, včetně nejmladšího z nich, V. O. Ključevského.

Zcela pod vlivem N. M. Karamzina pak byl i jeho nástupce N. G. Ustrjalov, který Borise Godunova také považoval za schopného vládce. Již zde je však možné upozornit, že nikoliv všechny Karamzinem akcentované státnické činy došly stejného zhodnocení i u pozdějších historiků. Na zmíněný vztah Borise Godunova k cizincům měl trochu rozdílný názor jeho následovník z druhé poloviny 19. století N. I. Kostomarov, který byl ovlivněn názory S. M. Solovjova. Kostomarov sice také pozitivně hodnotil nezvykle vřelý vztah cara Borise k cizincům, jeho snahy o podporu vzdělání však na rozdíl od Karamzina nevysvětloval úsilím o vzdělání národa, nýbrž pragmaticky viděl v importu vzdělanosti ze zahraničí snahu

---

⁴⁰ Тамтёж, s. 11.

⁴¹ „Сюда он въехал с большим торжеством, как будто одержал знаменитую победу или завоевал целое царство иноплеменное.“ (СОЛОВЬЕВ, С. М., *История России с древнейших времен*, Том 8, Москва 1858, s. 14)

⁴² „Бог мне свидетель, то в моем Царстве не будет ни сирого, ни бедного“ – и, тряся верх своей рубашки, примолвил: „отдам и сию последнюю народу“: тогда единодушный восторг прервал священнодействие. [...] Одним словом, никакое Царское венчание в России не действовало сильнее Борисова на воображение и чувство людей.“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 13).

⁴³ Dalším z historiků, který se po Karamzinovi podíval na problém alkoholismu, byl až Kostomarov, který na rozdíl od svých předchůdců, kteří ho pouze kritizují, považoval za jednu z příčin národní demoralizace.

cara pojistit si svou pozici, což dokládal příkladem lékařů, které využíval a podporoval pro svoji potřebu. V této souvislosti Kostomarov shledal zajímavým, že když car vyslal do Anglie několik šlechticů za vzděláním, tak se nikdo z nich nechtěl vrátit zpět.⁴⁴

Pozitivní hodnocení si ale již u Karamzina nezasloužila celá vláda Borise Godunova. Car Boris byl podle jeho názoru kladně vnímán národem, který toužil zapomenout na smrt Dimitrije; postupně se však car začal lidu vzdalovat. Změnil se a začal se uzavírat před veřejností. Proti carovi se nakonec obrátil i vstřícný postoj k cizincům, nové obyčeje i zájem o arménskou a katolickou církev. Rusové mu začali vyčítat i jeho horlivost pro vzdělání. Podle Karamzina „*Jak láska, tak nenávisť málokdy bývají úplně pravdivé, první v chvále, druhá v zavržení.*“⁴⁵ Ke klesající popularitě cara přispěly dle jeho názoru i další nešťastné okolnosti: hlad a podcenění síly samozvance.

Následující pokles jeho autority a oslabení moci přisuzoval Karamzin carovým praktikám při pronásledování konkurentů, v rámci kterých se neštil využívat pomoci donašečů. Stejnou charakterovou vlastnost u něj odsuzoval i D. I. Ilovajskij, který tvrdil, že carova podezřívavost a ochota naslouchat pomluvám z něho udělala tyрана, který se stal neoblíbeným. Zajímavě však Ilovajskij dodal, že car naslouchal pomluvám své ženy (!), o které se ostatně historik i na jiných místech svého díla nevyjadřuje příliš vstřícně. V souhrnu je ale i Ilovajského názor na Borise Godunova pozitivní; vnímá ho jako schopného vládce, i když jeho označení „*věrný syn své doby*“⁴⁶ by bylo možné vnímat i pejorativně.

Charakterové vlastnosti cara Borise obecně představují velmi zajímavou kapitolu, která historiky mírně rozdělovala. Sám Karamzin si Borise Godunova vážil pro některé charakterové vlastnosti, jakými byl například něžný vztah k vlastním dětem Xenii a Fjodoru Borisoviči.⁴⁷ Carovu pýchu vysvětloval Karamzin jako úpornou snahu o napodobení

---

⁴⁴ КОСТОМАРОВ, Н. И., *Русская история в жизнеописаниях ее деятелей*, Санкт Петербург 1873, s. 596.

⁴⁵ „Как любовь, так и ненависть редко бывают довольны истиною: первая в хвале, последняя в осуждении.“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 66).

⁴⁶ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., *История России, Смутное время московского государства*, Москва 1894, s. 18.

⁴⁷ Zmíněný vztah autor velice poutavě a expresivně popsal při líčení výběru manžela pro Xenii, když se Boris Godunov snažil vybrat toho nejlepšího mezi evropskými princí, nejen aby pozvedl svůj rod, ale i kvůli štěstí své dcery. Po nešťastné smrti dánského prince, ženicha Xenie, Boris Godunov sám přišel za dcerou a litoval ji. Karamzin se také ohradil proti názoru letopisců, kteří pochybovali o Borisově upřímné lítosti nad smrtí prince. „Сам Борис пришел к Ксении и сказал ей: „любезная дочь! твоё счастье и моё утешение погибло!“ Она упала без чувства к ногам его... [...] Нет, Борис крушился тогда без лицемерия и чувствовал, может быть, казнь Небесную в совести, готовив счастье для милой дочери и видя ее вдовою в невестах; отвергнул украшения Царские, надел ризу печали и долго изъяснял глубокое уныние...“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 31–32).

urozenosti, kterou car maskoval svůj původ opričníka.⁴⁸ V detailnějších popisech hodnotících charakter cara Borise byl již opatrnější. Pozastavoval se zejména nad jeho ctižádostí – „vládychtivostí“, pro niž neváhal jednat tyransky a v rozporu s ideálem panovníka. Podle Karamzina Borisovi uškodila mezi lidmi právě jeho vládychtivost, která měla i negativní vliv na následné generace.

Zatímco N. M. Karamzin carův *stihomam* omlouval snahou Borise Godunova udržet si trůn, tj. podle Karamzina snahou udržet samoděržaví, a jeho panický strach ze ztráty trůnu přisuzoval jeho nejisté pozici vyplývající z nedostatečného původu, Solovjov naproti tomu pokládal Borisovu podezřívavost za hlavní negativní stránku jeho povahy a ničím ji neomlouval. Názor S. M. Solovjova na charakter Borise Godunova tak vyznívá záporněji než Karamzinův. Solovjov sice nepopírá jeho schopnost vládnout a chápe jeho složitou situaci zakladatele nové dynastie, ale poukazuje i na jeho povrchnost, vychytralost a zejména na jeho zmíněnou podezřívavost:⁴⁹ „*Kdyby osten závistivé zloby nezkalil květ jeho ctnosti, mohl se podobat starodávným carům*“.⁵⁰ Solovjov byl dokonce toho názoru, že charakter Borise Godunova mohl přispět ke vzniku Smuty; její pokračování však zapříčinily už jiné důvody.⁵¹ Ještě o něco více kritický byl k charakteru Borise Godunova historik N. I. Kostomarov, jehož hodnocení panovníka jinak nevybočuje ze schémat autorů předcházejícího období. Na jedné straně sice ocenil cara jako schopného vládce, neopomněl ale zdůraznit, že typická pro něho byla sebeláska a mimořádná lživost. Tuto carovu vlastnost však Kostomarov přičítal vlivu Ivana Hrozného, který byl „*zosobněná lež*“.⁵² Nicméně i přesto Borise Godunova považoval za schopného vládce na rozdíl od Fjodora, kterého ruští letopisci omlouvali, ale podle cizích poslů byl zcela bez rozumu. Již u Kostomarova je tak možné nalézt kritiku letopisců období Smuty, která pak naplno graduje u V. O. Ključevského, podle kterého měli ruští současníci tendence zveličovat a zkreslovat situaci.⁵³ Již ale Kostomarov upozornil, že i oni byli ovlivněni lžemi a jejich vyprávění si protiřečí, čímž ztrácejí na hodnověrnosti.

V porovnání s dílem S. M. Solovjova je však pozdější dílo N. I. Kostomarova prostě ironických narážek, což je možné demonstrovat na pojednání o volbě Borise Godunova. Kostomarov obdobně jako i Solovjov glosoval akt volby frází, kterou nový car sliboval, že

---

⁴⁸ „Но [Годунов – розн. А.Н.] убегая людей – как бы для того, чтобы лицом Монарха не напомнить им лицо бывшего раба Иоаннова...“ (Тамtéž, s. 57).

⁴⁹ СОЛОВЬЕВ, С. М., с. д., s. 18–19.

⁵⁰ „Если бы терн завистой зlobы не помрачил цвет его добродетели, то мог бы древним царям уподобиться.“ (Тамtéž, s. 61).

⁵¹ Тамtéž, s. 62.

⁵² КОСТОМАРОВ, Н. И., с. д., s. 565.

⁵³ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., с. д., s. 26.

nebude chudých a že se s nimi rozdělí o poslední košili. Na rozdíl od Solovjova se však zdržel ironického podtónu.⁵⁴

Jak bylo zmíněno v úvodu, názory na Borise Godunova v ruské historiografii 19. století se příliš neliší. Není tomu jinak ani u posledního z pojednávaných autorů V. O. Ključevského, který považoval Borise Godunova za rozumného a opatrného vládce, který se snažil o stabilitu země, nedisponoval však ideálními charakterovými vlastnostmi. Na rozdíl od předchůdců však celkově zaujal k vládci vstřícnější postoj. Ključevskij poukázal na jeho hlavní cíl, kterým byly vnitřní záležitosti státu. V souladu s dobovými názory počátku 20. století zejména zdůraznil jeho chvályhodnou snahu upevnit svobodu rolníků.⁵⁵ Naproti tomu nesouhlasil s carovým postojem k zahraniční politice. Velmocenské ambice Ruska počátku 20. století se zračí dle mého názoru v postoji Ključevského, který mu vyčítal jeho nerozhodnost a dvousmyslnou politiku, když car nevyužil konfliktu Rzeczpospolité se Švédskem a nezískal tak na Polsku Livonsko.

Svůj odsudek charakterových vlastností Borise Godunova vyjádřil Ključevskij obdobně jako Solovjov slovy: „*kvetl ctnostmi a mohl se státi podobným starobylým carům, kdyby závist a zloba tyto ctnosti nezakalily*“.⁵⁶ Zastával názor, že Borisova popularita byla chatrná. Car upoutával pozornost zjevnými schopnostmi rozumu a talentu, ale odpuzoval charakterovými nedostatky. V tomto aspektu viděl Ključevskij obdobně jako Kostomarov „*školu Ivana Hrozného*“.

Ključevskij upozornil opět na pochybný přístup letopisců, kteří cara popisovali pouze na základě zvěstí a dohadů. Jelikož si v podstatě nevěděli rady, jak cara popsat, stal se v jejich dílech Boris Godunov záhadnou směsí dobra a zla, které bylo v podstatě možné dát za vinu cokoliv, včetně smrti Dimitrije. V této souvislosti je nutné se zmínit o nejtemnějším momentu života Borise Godunova, kterým je možné podezření z podílu na smrti careviče Dimitrije. Valná většina historiků včetně Karamzina mu za ni připisuje vinu. Ve skepsi vůči tomuto podezření nejdále zašel již N. G. Ustrjalov, který podrobil kritice jednomyslný názor letopisců, že Boris Godunov zavraždil Dimitrije. Již on ale pochopil, že pokud současníci čerpali z letopisů, nemohli postupovat jinak, než Borise Godunova odsoudit. Ke stejnému závěru dospěl i Ključevskij, který podezření chápe jako dobovou pomluvu.

---

⁵⁴ КОСТОМАРОВ, Н. И., c. d., s. 593–594; naproti tomu СОЛОВЬЕВ, С. М., c. d., s. 15: „Современники [...] поразило другое во время царского венчания Борисова; новый царь, принимая благословение от патриарха, громко сказал ему: «Отче великий патриарх Иов! Бог свидетель, что не будет в моем царстве бедного человека!» – и, тряся ворот рубашки своей, продолжал: «И эту последнюю рубашку разделю со всеми!»”.

⁵⁵ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., c. d., s. 27.

⁵⁶ Tamtéž, s. 27.

Fjodor Borisovič

Krátká vláda i osobnost mladého cara Fjodora Borisoviče Godunova (1605), syna a dědice cara Borise, byla hodnocena historiky 19. století v podstatě neutrálně. Karamzinem počínaje převládá v ruské historiografii názor o nadějném panovníkovi, který však byl zavražděn dříve, než se mohl jakýmkoliv způsobem projevit. Tento pohled se potom opakoval i u dalších autorů bez výjimky. Pozitivní hodnocení tak postačí demonstrovat názorem N. M. Karamzina, který do Fjodorovy osoby promítal dobrotu jeho matky Iriny a dovednosti otce Borise a výslovně si cenil jeho evropského vzdělání; oceňoval carovu úctu ke vzdělaným lidem i jeho snahu podporovat vzdělání v době, která tomu nepřála.⁵⁷ Jak bylo však zmíněno, domníval se, že jeho kvality nemohly vykoupit jeho přílišné mládí a skutečnost, že na trůn nastoupil ve složité době. Nenávist lidí k otci se tak podle autora přenesla i na něho. Po příchodu Lžidimitrije do Moskvy tak byl svržen a zabit.⁵⁸ Obdobný názor se potom prolíná díly po celé 19. století. Například Ilovajskij se v názoru Fjodora opírá pouze o hodnocení současníků, přičemž nevyjadřuje známku svého postoje. Fjodor je tak v jeho díle prezentován jako slibný budoucí panovník, kterému ale chyběla rozhodnost a vojenská odvaha, které v tuto dobu bylo tak potřeba.⁵⁹

Lžidimitrij I – Grigorij Otrepjev

Mnohem zajímavějším tématem ruské historiografie je pojmání Grigorije Otrepjeva – Lžidimitrije I. V případě této osobnosti je možné říci, že během jednoho století prodělala postupnou proměnu od podvodníka a zločince (N. M. Karamzin) k osobnosti disponující dokonce i nějakými kladnými vlastnostmi, která si v některých svých konkrétních činech zasloužila ocenění (S. M. Solovjov, N. I. Kostomarov).

Byl-li Karamzinův postoj k caru Borisovi v zásadě pozitivní, byť nikoliv zcela jednoznačný, jeho názor na Lžidimitrije – Grigorije Otrepjeva byl podstatně zřetelnější a naprosto negativní. V příchodu Poláků v čele se samozvancem spatřoval veškerý původ následného chaosu. Bylo pro něj neuvěřitelné a v ruských dějinách neobyčejné, že se vůbec Lžidimitrij dostal k moci. Vysvětlení přinesla Karamzinovi jednak víra lidí ve starý carský rod, jednak skutečnost, že takový podvod neměl v dosavadní ruské historii obdoby. Z úspěchu samozvance vinil Karamzin do jisté míry Borise Godunova, který otálel s řešením situace.

⁵⁷ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 46.

⁵⁸ Тамtéž, s. 111.

⁵⁹ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., *с. d.*, s. 36.

Ve chvíli, kdy car Boris pochopil své pochybení a rozhodl se ke dvěma následujícím řešením: využití autority církve a zpřísnění své vlády, bylo již pozdě. Na změnu postojů poddaných k němu to již nestačilo.⁶⁰ Dalším carovým pochybením a zároveň jedním z důvodů úspěchu Lžidimitrije byla podle Karamzina nešťastná volba nepříliš schopného Vasilije Šujského do velení armády. Když car Boris ve věku 53 let zemřel, byla politická konstelace pro pozici Lžidimitrije poměrně příhodná. Tato skutečnost přiměla Karamzina k úvaze, zda se car Boris nestal obětí komplotu.⁶¹

N. M. Karamzin nepovažoval Lžidimitrije v žádném případě za samoděržavného cara. Vytýkal mu kromě jeho původu a chování zejména spolupráci s bojarskou dumou. Již zde je vhodné učinit zmínku, že tato kooperace byla ve druhé polovině 19. století Kostomarovem hodnocena pozitivně. Averzi historika výmluvně dokládá následující charakteristika samozvancovy osobnosti: „*Od přírody lehkomyšlný a prchlivý, špatnou výchovou zkažený, osobitý, zpychlý a štěstím zneopatrnělý Lžidimitrij měl prvního a největšího nepřítele sám v sobě.*“⁶²

Další údaje o této osobnosti u Karamzina je možné charakterizovat jako výčet záporných vlastností a činů jedince. Carský historiograf doby Alexandra I. odsuzoval Lžidimitrijův negativní postoj a nedůvěru k ruskému duchovenstvu. Jako neslýchanou zmínil Karamzin i Otrepjevovu touhu být oslovován latinskou formou ruského titulu car: „*Caesar*“.⁶³ S ohledem na skutečnost, že hlavní zdroj Karamzinových výtek vůči Lžidimitrijovi pramenil ze samozvancova kladného postoje k polským interventům, bude Otrepjev ještě zmíněn v kapitole věnované fenoménu cizince. Za hlavní příčinu jeho pádu pokládal N. M. Karamzin zejména jeho opovržlivé chování vůči ruským zvyklostem, ceremoniálům a lidem.

---

⁶⁰ „*В сей опасности, уже явной, Борис прибегнул к двум средствам: к Церкви и к строгости.*“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 96).

⁶¹ „*Уверяют, что Годунов был самоубийцею, в отчаянии, лишив себя жизни ядом; но обстоятельства и род его смерти подтверждают ли истину сего известия? И сей нежный отец семейства, сей человек сильный духом, мог ли, спасаясь ядом от бедствия, малодушно оставить жену и детей на гибель, почти несомнительную? И торжество Самозванца было ли верно, когда войско еще не изменяло Царю делом; еще стояло, хотя и без усердия, под его знаменами? Только смерть Борисова решила успех обмана; только изменники, явные и тайные, могли желать, могли ускорить ее – но всего вероятнее, что удар, а не яд прекратил бурные дни Борисовы, к истинной скорби отечества: ибо сия безвременная кончина была небесною казнию для России еще более, нежели для Годунова.*“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 109).

⁶² Pro citaci některých překladů využívám rovněž překladový výběr Vladimíra Svatoně a Věry Jungmannové: KARAMZIN, N. M., *Obrazy z dějin Říše ruské*, Praha 1984, s. 169.

⁶³ „*Самозванец же хотел не только сего титула, но и нового, пышнейшего: вздумал именовать себя Цесарем и даже непобедимым, мечтая о своих будущих победах!*“ (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 143).

Pohled N. G. Ustrjalova se nese zcela ve stínu Karamzina s jedinou drobnou výjimkou. Lžidimitrije považoval za člověka všeho schopného a lstivého stejně jako Karamzin, nicméně již přiznal Lžidimitriji určité schopnosti vládce. Ocenil zejména jeho rozhodnost a bystrý rozum. Ze státnických činů vnímal pozitivně jeho snahy o politické sblížení Ruska s Evropou (zejména s Francií), vážil si jeho péče o vzdělání, pozitivně hodnotil zřízení senátu i jeho úvahy o zkvalitnění chodu státu, které se mimo jiné projevilo ve snaze o zřízení pravidelné armády.⁶⁴

Výraznou změnu oproti předchozím autorům přinesl v názoru na Lžidimitrije ve druhé polovině 19. století až S. M. Solovjov. Tento historik již nebyl zcela přesvědčen o jeho vině a přiznal mu i určité kvality jako schopnost rychlého rozhodování, inteligenci, vzdělání a píli.⁶⁵ Nastolil hypotézu, zda to byl Otrepjev, kdo přišel s myšlenkou stát se samozvancem, nebo zda mu tuto myšlenku někdo vnuknul. Solovjov zašel dokonce tak daleko, že uvažoval nad možností, že Otrepjev mohl své identitě careviče věřit.⁶⁶ Metodologický posun historiografie druhé poloviny 19. století dokládají Solovjovovy seriózní úvahy, které silně kontrastují s patetickým vyprávěním u Karamzina. Příkladem může být v případě osoby Lžidimitrije autorova otázka, kdo měl vlastně na vyslání samozvance největší zájem. Možností, které Solovjov navrhl, je celá řada. Mezi jednotlivci, kteří mohli mít ze Lžidimitrije prospěch, tak figurují polský král Zikmund III., litevský kancléř Leonas Sapiega nebo jezuité.⁶⁷

Shrňme-li postoj S. M. Solovjova k Lžidimitriji I., musíme uvést, že přes skutečnost, že mu přiznával i vlastnosti negativní, jakými byla vypočítavost a upřednostňování cizinců, nepokládal Solovjov Lžidimitrije za vědomého podvodníka,⁶⁸ který si dokázal získat oblibu:

---

⁶⁴ УСТРЯЛОВ, Н. Г., *Русская история*, Санкт Петербург 1855, s. 280.

⁶⁵ „Не проходило дня, в который бы царь не присутствовал в Думе. Иногда, слушая долговременные бесплодные споры думных людей о делах, он смеялся и говорил: "Столько часов вы рассуждаете и все без толку! Так я вам скажу: дело вот в чем!" – и в минуту, ко всеобщему удивлению, решал такие дела, над которыми бояре долго думали.“ (СОЛОВЬЕВ, С. М., *s. d.*, s. 118).

⁶⁶ Tamtéž, s. 120.

⁶⁷ Тамtéž, s. 83.

⁶⁸ „В поведении его нельзя не заметить убеждения в законности прав своих, ибо чем объяснить эту уверенность, доходившую до неосторожности, эту открытость и свободу в поведении? Чем объяснить мысль отдать свое дело на суд всей земли, когда он созвал собор для исследования обличений Шуйского? Чем объяснить в последние минуты жизни это обращение к матери? На вопрос разъяренной толпы – точно ли он самозванец? – Димитрий отвечал: "Спросите у матери!" "Почему, – говорят, – расстрига, сев на престоле, не удовлетворил народному любопытству знать все подробности его судьбы чрезвычайной? Для чего не объявил России о местах своего убежища, о своих воспитателях и хранителях?" Возможность таких вопросов служит самым лучшим доказательством того, что Лжедимитрий не был сознательный обманщик.“ (Тамtéž, s. 82).

*„Jeden ze současníků považující Lžidimitrije za heretika, který mu přisuzoval mnoho špatných činů, připouští, že většina lidí stála za ním, a že se těšil silné oddanosti národa.“*⁶⁹

Snad ještě o malý kousek dál zašel ve svém hodnocení N. I. Kostomarov, jehož postoj k samozvanci je velmi zajímavý. Je snad dokonce možné říci, že ho autor v porovnání s ostatními shledává dobrým panovníkem.⁷⁰ Zmíněné tvrzení je znát už i z popisu, ve kterém sice připouští jeho celkový nehezský vzhled, ale přitom vyzdvihuje jeho jednotlivé fyzické přednosti, např. krásné čelo a chytré výrazné oči. Kostomarov připustil, že tehdejší lid zaráželo jeho tíhnutí k Polákům a jejich zvykům, ale poukázal i na názory cizinců, kteří ho shledávali dobrým carem.⁷¹ Kostomarov upozornil na jeho bystrost při zasedání bojarské dumy, kterou Lžidimitrij nazval senátem. Připomněl pozitivní hodnocení anglických současníků, kteří ho považovali za prvního panovníka v Evropě, který vytvořil svůj stát do takové míry svobodný.⁷² Vyzdvihoval Lžidimitrijovu snahu přimět bojary k cestám po Evropě a ke vzdělání. Ocenil jeho toleranci k jakékoliv církvi, přičemž ovšem zdůraznil podstatu víry, nikoliv jen vnější formu.⁷³ Kostomarov dokonce vysvětlil důvody, pro jaké se Lžidimitrij nechal nazývat *caesarem*, což např. Karamzin naprosto odsuzoval. Podle Kostomarova to byla pouze pragmatická reakce na přezíravost polského krále Zikmunda, který s ním jednal jako s vazalem. Kostomarov připustil, že jednou z věcí, které uškodily jeho pozici, byl jeho milostný vztah k dceři Borise Godunova Xenii.⁷⁴ V otázce svržení Lžidimitrije zastával Kostomarov názor, že se nejednalo o přání většiny národa, ale o dílo spiklence Vasilije Šujského. Na rozdíl od Solovjova ale Kostomarov nezašel tak daleko, aby uvěřil Lžidimitrijovi jeho přesvědčení o carském původu.

Jako rozhršení ruské historiografie vůči osobě Lžidimitrije zní Kostomarovova domněnka, že nešťastné okolnosti předchozí historie vtiskly velkoruské společnosti charakter asiatské stagnace, tupý příklon ke starým obyčejům, strach z čehokoliv nového, lhostejnost ke zlepšení materiálního a duševního života a odmítání všeho cizího.⁷⁵ Tato skepse se však podle něj samozřejmě netýkala všech obyvatel. Uvědomělí lidé cítili tíhu nevědomosti a usilovali o zakládání škol, obraceli se na cizince a snažili se učit cizím jazykům. Právě tito oceňovali

---

⁶⁹ „Один из современников, смотревший на Лжедимитрия как на еретика, приписывавший ему много дурных дел, должен был, однако, признать, что большинство было за него, что он пользовался сильною народною привязанностью.“ (Tamtéž, s. 124).

⁷⁰ КОСТОМАРОВ, Н. И., с. d., s. 615–616.

⁷¹ Tamtéž, s. 618.

⁷² Tamtéž, s. 618.

⁷³ Tamtéž, s. 619.

⁷⁴ Tamtéž, s. 620.

⁷⁵ Tamtéž, s. 663.

snahu Lžidimitrije vést stát k něčemu novému. Podle Kostomarova tak byl Lžidimitrij člověk začínající cestu nové ruské společnosti.⁷⁶

Také postoj D. I. Ilovajského k prvnímu Lžidimitrijovi I. byl vcelku kladný, protože jeho samozvancké záměry dává za vinu – jak už jsme u Ilovajského jednou viděli (!) – ženě; jeho manželce Maryně, která ho pod vlivem svého otce Mniška k těmto činům ponoukala.⁷⁷ Terčem Ilovajského kritiky je tak spíše Lžidimitrijova lehkomyšlnost, se kterou sliboval nesplnitelné, např. zavedení katolické víry na Rusi nebo vydání Novgorodu a Pskova Polákům.

I názor V. O. Ključevského na Lžidimitrije byl umírněný. Neobviňoval Poláky z toho, že ho podstrčili. Lžidimitrije považoval za neobvyklý úkaz na moskevském trůně. V zásadě ho oceňoval za to, že uměl jednat jednoduše a vlídně a že narušoval starý pořádek bojarů a nechoval se jako car. Stejně jako Solovjov nezpochybňoval Lžidimitrijovo přesvědčení o vlastním carském původu.⁷⁸ Je dokonce možné konstatovat, že Ključevskij souhlasil s mírnějším způsobem jeho vlády, když například do té doby běžné tresty smrti řešil vyhnáním. Souhlasil s jeho postojem k bojarům, pro které nechtěl představovat pouhý nástroj v jejich rukách. Obdobně Ključevskij souhlasil s tím, že Lžidimitrij chtěl vládnout sám. Právě svou snahou o individualistický způsob vlády, kdy dával najevo svým rádčům, že ví více než oni, mohl podle Ključevského popudit různé vrstvy obyvatelstva. Bezprostřední příčinou jeho pádu byl ale Vasilij Šujskij.

Vasilij Šujskij

Posledním panovníkem období Smuty byl Vasilij Šujskij, který se ujal vlády po svrženém Lžidimitrijovi.⁷⁹ Názory historiků jsou v hodnocení této osoby téměř bez rozdílu. Jako carovu základní charakteristickou vlastnost shledávali slabost. Již postoj N. M. Karamzina k Vasiliji Šujskému nebyl příliš pozitivní. Uznával ho sice pro jeho urozený původ, ale byl k němu kritický, protože ho nepovažoval za silnou osobnost. Vasilij Šujskij podle jeho názoru prokázal svoji statečnost pouze v jediném případě, když byl souzen za podněcování lidu proti samozvanci: „*Letopisec tvrdí, že kníže Vasilij se tehdy poprvé v životě zachoval jako muž. Nezapíral, pronášel pravdu směle, otevřeně, bez vytáček,*

---

⁷⁶ „...несомненно, что он для русского общества был человек, призывавший его к новой жизни, к новому пути.“ (Тамtéž, s. 664).

⁷⁷ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., c. d., s. 3.

⁷⁸ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., c.d., Москва 1923, s. 38.

⁷⁹ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 146.

a upřímně a i pokrytecky zděšení soudcové se marně pokoušeli ukřičet ho, zlořečením přehlušit výpověď, již byla zlehčována hlava státu. “⁸⁰

Karamzina ovšem upoutal jeho neuvěřitelný vzestup z popraviště na trůn. Poukázal přitom na způsob carova zvolení, které nebylo řádné jako například u Borise Godunova zvoleného zemským sněmem. Vasilij Šujskij byl velice podporován bojary a na jeho dosazení se spěchalo kvůli obavám z neutuchajících zmatků, nicméně toto rychlé zvolení rozhodně nepřispělo k očekávanému uklidnění situace. „*Všechno se odehrálo ve chvatu tak horečném, že nejen Rusové z jiných krajů, ale ani četní urození Moskvané se volby nezúčastnili. Naneštěstí, neboť to byla okolnost, jež zavedla později záminku k další zradě a vzpouře a stala se příčinou nové hanby a nového utrpení otčiny.*“⁸¹

Karamzin z pozice zastávce samoděržaví odsuzoval přílišnou volnost bojarů za jeho vlády, která měla za následek pokles jeho autority – nebyl v podstatě považován za plnohodnotného cara.⁸² Oceňoval ho ale za snahu vládnout moudře a nikoho bezdůvodně netrestat, cenil si i jeho snahy zbavit Rusko donašečů a nezákonných trestů a snahy o zavedení střídmosti u dvora. Pozitivně hodnotil i úspěchy v urovnávání vnějších vztahů se sousedními zeměmi, ovšem upozornil na podcenění začínajícího vnitřního nebezpečí. Karamzinovi se zamlouval postoj Vasilije Šujského k cizincům, který byl spíše neutrální; cizince nevyháněl, vzdělané podporoval, ale obecně nebyl k cizozemcům příliš vstřícný.⁸³

Po počátečním rozhodném chování a úspěchu v boji si ale car nechtěl připustit nové nebezpečí, kterým bylo tažení nepřátelských vojsk na Moskvu. Zde Karamzin již poukázal na jeho stagnaci, nerozhodnost a neschopnost vést svou autoritou vojáky do boje, do kterého v podstatě nezasahoval, a vyčkával až do doby, kdy byl násilím sesazen a všemi opuštěn. Jediný, kdo se ho tehdy zastal, byl patriarcha Germogen.⁸⁴

Příznačný je Karamzinův názor na Vasilije Šujského a samoděržaví. Kriticky se samozřejmě stavěl ke snaze cara omezit samoděržaví, v rámci které část rozhodování měla připadnout zemské dumě, s čímž národ ze začátku souhlasil, ale když se změna ukázala jako neúčinná, změnil názor. Karamzin pak o to důrazněji odsoudil dumu, která po svržení Vasilije Šujského vládla v Moskvě a která dokonce vydala cara Polákům.⁸⁵

---

⁸⁰ KARAMZIN, N. M., *Obrazy z dějin Říše ruské*, Praha 1984, s. 172.

⁸¹ Tamtéž, s. 210.

⁸² КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 8.

⁸³ Tamtéž, s. 46.

⁸⁴ Tamtéž, s. 61.

⁸⁵ Tamtéž, s. 168.

Rozpačitá hodnocení následují i u dalších autorů. N. G. Ustrjalov našel pro Vasilije Šujského slova chvály, ale dodal, že situace na Rusi byla tak zmatená, že mu ani jeho rod, zásluhy a rozum nemohly pomoci tíživý stav zachránit.

Ani S. M. Solovjov, který nabízel ve druhé polovině 19. století v ruské historiografii alternativu, změnu v náhledu na tohoto vládce nepřinesl. Cara považoval za slabou osobnost se sklony k pověřivosti a s náklonností k donašečům. Obdobně jako jeho předchůdci se pozastavoval nad silnou mocí bojarů za jeho vlády.⁸⁶ Hlavní osten jeho výtek směřoval ale ke způsobu, jakým byl Vasilij Šujskij zvolen. Významnou příčinou Smuty tak podle Solovjova byla skutečnost, že car byl zvolen pokoutně, na což upozornil i Karamzin, který tomu ale nepřičítal takovou váhu. Tato zrada na národu nejen ve vzdálených oblastech, ale i v Moskvě zapříčinila, že car neměl podporu a ve vyhrocených situacích se neměl o koho opřít. Tato skutečnost tak významně přispěla k další destabilizaci poměrů a k zesílení krize v období Smuty.⁸⁷ Latentní nespokojenost s panovníkem vyústila jen v další odpor, kterým bylo hledání nového vládce – nového samozvance.⁸⁸

Ani N. I. Kostomarov Vasilije Šujského za zajímavou osobnost nepovažoval. Car pro něj zosobňoval ten typ člověka, který měl strach z čehokoliv nového, neměl vlastní vůli, v důsledku čehož si ho nikdo v Moskvě nevážil. Připomněl hlasy současníků, kteří tvrdili, že si s ním bojarská дума hrála jako s dítětem.⁸⁹

D. I. Ilovajskij charakterizoval zvolení tohoto cara jako volbu bojarů, přičemž služebná šlechta a duchovenstvo toto rozhodnutí nepodporovaly. Není proto divu, že volba bez mandátu církve a zbytku šlechty cara poškodila. Při tomto hodnocení se Ilovajskij opíral o závěry cizích autorů, kteří zdůrazňovali větší moc bojarů než cara Vasilije Šujského.⁹⁰ Zcela v tradici zdůrazňování postavení církve bylo zmíněno, že pozici cara pomáhal upevňovat patriarcha.

Ilovajskij výstižně v souvislosti s osobností Vasilije Šujského poznamenal, že samozvanectví se okolo roku 1608 stalo módou, zejména mezi kozáky.⁹¹ V jeho hodnocení byli kozáci podrobeni kritice, když autor zdůraznil jejich násilné chování, které bylo horší než

---

⁸⁶ „Современники прямо говорят, что с воцарением Шуйского бояре стали иметь гораздо больше власти, чем сам царь.“ (СОЛОВЬЕВ, С. М., с. d., s. 124).

⁸⁷ Tamtéž, s. 158–165.

⁸⁸ Tamtéž, s. 168.

⁸⁹ КОСТОМАРОВ, Н. И., с. d., s. 673.

⁹⁰ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., с. d., s. 79.

⁹¹ Тамtéž, s. 94.

v případě Poláků, kteří zajatce nechávali mnohdy i žít. Boj Lžidimitrije II. a Vasilije Šujského interpretoval Ilovajskij spíše jako boj mezi bojary a Poláky.⁹²

Obdobně jako N. I. Kostomarov viděl V. O. Ključevskij v osobě Vasilije Šujského bezprostřední příčinu pádu Lžidimitrije I. Nového cara považoval Ključevskij spíše za mazaného než moudrého panovníka. Doslova ho označil za cara-spiklence,⁹³ který spolupracoval s bojary. Za vlády Šujského vstoupila do Smuty i nespokojená vrstva nižší šlechty. Jejich nespokojenost pramenila zejména ze skutečnosti, že car byl zvolen nekorektně, stejně jako z jeho závislosti na bojarech, o které se opíral a kterým podléhal. Zmíněná nespokojenost s carem vedla podle Ključevského k potřebě nalézt nového samozvance. Samozvanectví se stalo stereotypní formou ruského života odrážející společenskou nespokojenost.⁹⁴

---

⁹² „Тушинский царик был игрушкой в руках Поляков, а царем Василием Шуйским бояре играли как с детищем.“ (Tamtéž, s. 103).

⁹³ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *c. d.*, s. 41.

⁹⁴ Тамtéž, s. 47.

3.3. Církev

V následující části bude věnován prostor postavení pravoslavné církve v pojednávaném období. Význam církve je pozoruhodný zejména z toho důvodu, že zůstala „*jedinou skutečnou autoritou, která si zachovala v chaosu a zmatcích Smuty vliv a vážnost ve společnosti*“.⁹⁵

Ruská pravoslavná církev posilovala svoji pozici zejména v průběhu 16. století. Diskreditace představitelů byzantské církve Florentskou unií s Římem v roce 1439 a následné vyvrácení Byzantské říše v roce 1453 postupně vytvořilo podmínky vzniku pojetí Moskvy chápané jako Třetí Řím.⁹⁶ Idea prvně zaznamenaná v Listu proti astrologům (1523–1524) mnicha Filofeje (druhá polovina 15. století – první polovina 16. století) spočívala v představě, že naposledy christianizovaná říše – Moskva bude třetí a poslední říší, která se dočká nového příchodu Spasitele. Tato myšlenka definovala postavení světské hlavy státu – cara, ale především potvrzovala silnou pozici církve ve státě. Velký význam pro další vývoj událostí mělo zřízení patriarchátu pravoslavné církve v Rusku v roce 1589 za vlády cara Fjodora Ivanoviče.

V období vlády Borise Godunova nedošlo k výrazným změnám v postoji církve k carovi. Boris Godunov byl zvolen za výrazné podpory prvního ruského patriarchy Jova.⁹⁷ Pro vládu tohoto cara byla příznačná zejména podpora klášterů – hlavně Trojicko-Sergejevského kláštera, který posléze za vnitřní války sehrál významnou roli, když odolával útokům polských oddílů pod vedením Leonase Sapiegy, podporovatele Lžidimitrije II. Pro pojednávané téma je obzvláště zajímavé, že z tohoto Borisem Godunovem velkoryse podporovaného kláštera pocházel Avramij Palicyn, autor díla *Сказание Авраамия Палицына* popisujícího období Smuty, které nepřičítá zcela vinu za období zmatků pouze caru Borisi Godunovovi, ale nejednotě, nespolupráci a pasivitě společnosti.⁹⁸

---

⁹⁵ ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V., *Dějiny Ruska*, Praha 1999, s. 68.

⁹⁶ PŘÍHODA, M., *Mnich Filofej a Třetí Řím. Vznik a proměny jedné ideje první poloviny 16. století*, Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty, vyd. P. Gkantzios Drápelová, M. Těra, M. Příhoda, H. Nykl, K. Sládek, Praha 2009, s. 135–173.

⁹⁷ Patriarcha Jov († 1607) se stal prvním ruským patriarchou poté, co roku 1589 byl zřízen patriarchát v Moskvě, což mělo za následek posílení ruské církve. Byl chráněncem Borise Godunova. Roku 1605 byl sesazen bojary a byl poslán do Uspenského kláštera, kde strávil zbytek svého života. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 10., Москва 1972, s. 366).

⁹⁸ „Чаще всего конкретными виновниками несчастий называются Борис Годунов и Лжедмитрий I. Лишь изредка, как, например, у дьяка Тимофеева или Авраамия Палицына, причиной событий выставляется отсутствие единения, общественное нерадение, политическая апатия, то, что дьяк Тимофеев называет „бессловесным молчанием“, а Палицын – „безумным молчанием“ перед царем, иначе – раболепием перед властью и тупой покорностью злу и неправде.“ (ГУДЗИЙ, Н. Д., *История древней русской литературы*, Москва 1953, s. 341).

Konflikt rozdělil duchovenstvo stejně jako ostatní stavy. Pro období Smuty se tak rýsuje základní úzký vztah: patriarcha – panovník.⁹⁹ Postoj nižšího duchovenstva k patriarchovi, příp. panovníkovi se pak odvíjel od konkrétní politické situace. V době tažení Lžidimitrije I. se duchovenstvo přidávalo k povstalcům především v epicentru nepokojů. Tento obrat byl však často více než otázkou vyjádření názorových postojů pouhým pudem sebezáchovy. Situace se významně proměnila s příchodem samozvance, když představitelé církve – s výjimkou patriarchy Jova – Lžidimitrije sice vítali, ale na druhou stranu se cítili ohroženi přílivem jinověrců. Po sesazení patriarchy Jova (1605) bojary, kteří podporovali Grigorije Otrepjeva, byl zvolen na jeho místo Ignatij, původem Řek. Volba této osobnosti byla zcela záměrná, protože Lžidimitrij se snažil oslabit vliv místních představitelů církve. Postoj duchovenstva vůči novému carovi se postupně změnil, což zhoršilo vztah i k patriarchovi. Obavy z posílení vlivu katolické církve se naplnily. Lžidimitrij odmítal dodržovat zvyklosti pravoslavného ritu, nechával sloužit latinskou mši v Kremlu, oženil se katoličkou Marynou Mniškovou a snažil se zasahovat do finančního hospodaření klášterů. Mezi duchovenstvem se začala stupňovat nespokojenost, a proto se tajně přimknulo k bojarské opozici vůči carovi. Když roku 1606 došlo ke svržení Grigorije Otrepjeva, přečkal ho patriarcha Ignatij v úřadě pouze o pouhý den. Již v této situaci bylo uvažováno o volbě metropolity Filareta novým patriarchou, ale nový pretendent trůnu Vasilij Šujskij prosadil volbu silnější autority metropolity Germogena.¹⁰⁰ Z období jeho patriarchátu je nutné připomenout epizodu „schizmatu“, když po obsazení Rostova roku 1608 si Lžidimitrij II. zvolil zmiňovaného Filareta „vlastním“ patriarchou, čímž získalo Rusko na dva roky „*dvě hlavní města (Moskva, Tušin), dva cary (Vasilij Šujskij, Lžidimitrij II.) a dva patriarchy (Germogen, Filaret)*“.¹⁰¹ Filaretova autorita byla v zemi natolik významnou, že tím byla podstatně zvýšena politická důležitost Lžidimitrije II. Právě za této situace se ukázala Šujského volba patriarchy Germogena prozíravou. Germogenova ráznost přispěla k celonárodnímu povstání proti polským interventům a udržení autority církve. Podle Skrynnikova vděčil právě patriarchovi Germogenovi Vasilij Šujskij za úspěšné překonání nejobtížnějšího období vlády (Bolotnikovovo povstání, válka se

---

⁹⁹ Patriarcha Jov – car Boris Godunov, patriarcha Ignatij – car Lžidimitrij I. (Grigorij Otrepjev), patriarcha Filaret – samozvanec Lžidimitrij II., patriarcha Germogen – car Vasilij Šujskij.

¹⁰⁰ Patriarcha Germogen (asi 1530–1612) vstoupil roku 1587 do Spaso-Preobraženského kláštera v Kazani. O dva roky později se stal metropolitou. Byl stoupencem násilné christianizace neruských obyvatel v Povolží. Do konfliktu se Lžidimitrijem se dostal poté, co požadoval křest Maryny Mniškové. V letech 1606–1612 zastával úřad patriarchy. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 6., Москва 1971, s. 421).

¹⁰¹ СКРЫННИКОВ, Р. Г., *Крест и корона. Церковь и государство на Руси IX–XVII вв.*, Санкт Петербург 2000, s. 346.

Lžidimitrijem II.).¹⁰² Do Bolotnikovova povstání aktivně zasáhl prohlášením povstalců za heretiky. Ve svých listech vyzýval k mobilizaci a odporu. Po pádu Šujského v roce 1610 navrhl Germogen za kandidáta na cara Michaila Romanova jako protikandidáta polského prince Vladislava, kterého prosazoval Filaret. Germogenův konec byl však velmi tragický, roku 1611 byl internován polskými okupanty v Čudovském klášteře, kde zemřel hlady. Patriarcha Germogen byl posledním patriarchou období Smuty, s dalším carem Michaiilem Romanovem je úzce spojen patriarcha Filaret,¹⁰³ který však byl z důvodu věznění v Polsku uveden do úřadu až po delším období sedisvakance roku 1619.

---

¹⁰² СКРЫННИКОВ, Р. Г., *Крест и корона. Церковь и государство на Руси IX–XVII вв.*, Санкт Петербург 2000, s. 351.

¹⁰³ Patriarcha Filaret (Fjodor Nikitič Romanov) (kolem 1554–1633), původně bojar, byl otcem cara Michaila Romanova. Za panování cara Fjodora Ivanoviče zastával vysoké postavení v jeho vládě. Na příkaz Borise Godunova byl v letech 1600–1601 vězněn v klášteře, kde byl zbaven hodnosti bojara, přinucen stát se mnichem a přijal jméno Filaret. V tomto stavu již nemohl ohrozit Borise Godunova, protože jako duchovní ztratil možnost nárokovat si trůn. Za vlády Lžidimitrije I. se vrátil z vyhnanství a stal se rostovským metropolitou. Roku 1606 se aktivně účastnil svržení prvního samozvance. V letech 1608–1610 vykonával funkci „*vzdoropatriarchy*“. Roku 1610 se vrátil do Moskvy, kde se zúčastnil svržení Šujského. Byl stoupencem nástupu polské dynastie na carský trůn. Stál v čele poselstva, které mělo přivést do Ruska prince Vladislava. Byl však zajat a v letech 1611–1619 vězněn. Mezitím se carem stal jeho syn Michail. Po své návratu roku 1619 se stal patriarchou a fakticky vládl Rusku až do své smrti roku 1633. (*Большая советская энциклопедия*, главный редактор А. М. Прохоров, том 27., Москва 1977, s. 388)

3.4. Role církve v období Smuty očima historiografie 19. století

Stejně jako v případě předchozí kapitoly pojednávající o panovnické moci je možné i v případě pojednání o církvi rozdělit uvedené historiky podle obdobného klíče: před Solovjovem a po něm. Všichni autoři bez výjimky chápou církev jako stabilní prvek v dobách totálního rozkolu. Z tohoto předpokladu tak u všech z nich pramení vysoké ocenění jejího významu. Hlavní rozdíl mezi Karamzinovými a Solovjovovými následovníky je v míře racionality, se kterou k církvi jako celku přistupují. Zatímco u první generace historiků se jedná o nekritické zbožňování (s výjimkou kritiky Řeka Ignatije u Karamzina), u druhé generace se objevuje pokus o věcný rozbor jednotlivých vrstev církve a jejich rolí v událostech.

Dílo N. M. Karamzina lze bez nadsázky charakterizovat jako neustálé odvolávání se na silný vliv církve a na její nezastupitelné místo ve společnosti. Zdůraznil zejména vždy neochvějnou podporu nejvyšších představitelů panovníkům vzešlým z ruského prostředí. Církev hraje podle Karamzina roli ochránkyně ruských národních tradic. Dokládá to například tím, jak za vlády cara Borise Godunova církev kritizovala panovníkovu otevřenost vůči cizím a heretickým vlivům, protože se obávala jejich dopadů na ruskou kulturu.¹⁰⁴

Zcela v linii výše zmíněného tvrzení je tak Karamzinovo až fanatické odsouzení Řeka v úřadu patriarchy – Ignatije, který nastoupil na stolec za vlády Lžidimitrije. Tohoto patriarchu považoval Karamzin za slabou osobnost, zcela podléhající vlivu Otrepjeva.¹⁰⁵ Tento podle Karamzina zhoubný vliv se projevoval například ve vztahu Lžidimitrije k majetku klášterů a zasahování do jejich hospodaření, ve sloužení „latinské“ mše v Kremlu a k podpoře luteránské církve.¹⁰⁶ Dalším podle Karamzina nestydatým útokem proti domácí církvi byla svatba katoličky Maryny Mniškové v pravoslavném chrámu.¹⁰⁷

Po svržení Ignatije však byl zvolen patriarchou Germogen, kterého Karamzin považoval za jednoho z nejvýraznějších představitelů církve.¹⁰⁸ Vážil si ho zejména pro jeho statečnost a pro nezastupitelnou roli, kterou sehrál během povstání proti Polákům v Moskvě.¹⁰⁹ Význam církve ve vnitřní válce zdůraznil Karamzin i při sledování událostí obléhání Trojicko-Sergejevského kláštera¹¹⁰ v letech 1608–1610, když tamní osazenstvo

---

¹⁰⁴ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 54.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 132.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 149.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 165.

¹⁰⁸ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 10.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 175, 187.

¹¹⁰ Klášter se nachází u Moskvy. Spolu s kyjevským Pečerským klášterem se jedná o jeden z nejslavnějších klášterů, zejména co se týče dějin a bohatství. Nalézá se zde mj. hrobka Borise Godunova a jeho rodiny. Zakladatelem kláštera byl sv. Sergej. Na počátku 17. století ho mniši bránili 16 měsíců proti polským

kláštera vzdorovalo interventům a snášelo útrapy bojů, aniž by se vzdalo. Karamzin ve svém díle velice pečlivě a podrobně popisuje zásluhy duchovenstva v boji.¹¹¹ Stejně tak generace historiků druhé poloviny 19. století přistupuje k této látce totožně. To dokládá i příklad z díla N. I. Kostomarova tradičně zdůrazňující zásluhy Trojického kláštera, který se během Smuty staral o oběti polských a kozáckých zvěrstev.¹¹²

Adorace církve dosáhla vrcholu v díle N. G. Ustrjalova, pro kterého představovala církev hlavní veličinu zaručující stabilitu společnosti. Tento i u předchůdců běžný názor však Ustrjalov akcentoval s mnohem silnějším důrazem. Pozitivně hodnotil, že po dobu více jak šesti století se církev držela stejných obřadů, dogmat a pravidel. Pravoslavné duchovenstvo nebylo izolováno od společnosti a podléhalo vůli vládce. Ustrjalov si cenil na duchovenstvu zejména toho, že se nevměšovalo do světských činů, pokud si to nepřáli vládci, čímž vlastně pozitivně zhodnotil podřízenost církve státu. Tento postoj charakterizuje i jeho tvrzení, že *„ruské duchovenstvo nemělo neshody ani se světskou společností, ani s člověkem, ani s mocí.“*¹¹³ Výše zmíněné se podle Ustrjalova pozitivně odrazilo *„na zbožnosti lidí, která byla*

---

vojevůdcům Sapiegovi a Lisowskému a podněcovali odsud k povstání proti Polákům. Za povstání střelců r. 1682 a r. 1689 zde našli útočiště car Petr a Ivan. (*Ottův slovník naučný*, 25. díl, Praha 1906, s. 791).

¹¹¹ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 69, 74, 81. Zde jako i jinde čerpá Karamzin zejména z díla *Сказание Авраамия Палицына*, které Avramij Palicyn sepsal roku 1620. Pro ukázkou Karamzinova ovlivnění tímto pramenem je možné předložit následující ukázkou popisující útrapy obléhaného Trojicko-Sergejevského kláštera v letech 1608–1610: *„Долговременная теснота, зима сырая, употребление худой воды, недостаток в уксусе, в пряных зельях и в хлебном вине произвели цингу: ею заразились беднейшие и заразили Других. Больные пухли и гнили; живые смердели как трупы; задыхались от зловония и в келиях и в церквях. Умирало в день от двадцати до пятидесяти человек; не успевали копать могил; за одну платили два, три и пять рублей; клали в нее тридцать и сорок тел. С утра до вечера отпевали усопших и хоронили; ночью стон и вой не умолкали: кто издыхал, кто плакал над издыхающим. И здоровые шатались как тени от изнеможения, особенно Священники, коих водили и держали под руки для исправления треб церковных. Томные и слабые, предвидя смерть от страшного недуга, искали ее на стенах, от пули неприятельской. Вылазки пресеклись, к злой радости изменников и Ляхов, которые, слыша всегдашний плач в обители, всходили на высоты, взлезали на деревья и видели гибель ее защитников, кучи тел и ряды могил свежих, исполнились дерзости, подъезжали к воротам, звали Иноков и воинов на битву, ругались над их бессилием, но не думали приступом увериться в оном, надеясь, что они скоро сдадутся или все изгибнут.“* (КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 72) srovnaj s ПАЛИЦЫН, А. *Сказание Авраамия Палицына, Памятники литературы древней Руси. Конец XVI– начало XVII века*, Москва 1987, s. 233: *„Будучи всеми таковыми злыми объяты, сперва по двадцать и по тридцать, а потом по пятьдесят и по сто человек умирали в один день. И умножалась смерть в людях, и друг от друга – от запаха – умирали. И великий храм пресвятой богородицы, во имя честного и славного ее Успения, каждый день мертвыми наполнялся. За могилы же сперва по рублю за выкапывание брали, а потом по два и по три, затем и по четыре и по пять давали, но не было уже кому ни брать, ни копать; и в одну могилу и яму погребали по десять и по двадцать человек, и дважды столько, и больше. И сорок дней стоял темный сумрак и злой смрад. А где выносили мертвых, там за ними сонмы плачущих ходили; погребали же мертвых с утра до вечера. И не было ни покоя, ни сна ни днем ни ночью не только больным, но и здоровым. Ибо одни плакали над умирающими, другие над выносимыми, третьи над погребаемыми; и множество, в разных местах группами стоя, плакало. И от беспокойного сна как шальные все ходили.“*

¹¹² КОСТОМАРОВ, Н. И., *s. d.*, s. 706.

¹¹³ *„Русское духовенство не было в разлаге ни с миром, ни с человеком, ни с властью.“* (УСТРЯЛОВ, Н. Г., *s. d.*, Санкт Петербург 1855, s. 263).

*opravdová a mírná a odlišovala se od všech ostatních evropských národů. Lidé považovali svou církev za jedinou, svatou a odmítali cokoliv cizího a nového a chtěli se pouze v klidu klanět Kristu Spasiteli po vzoru svých otců a dědů.*¹¹⁴ Obdobně jako Karamzin vyzdvihl Ustrjalov význam patriarchy Germogena jako duše národního povstání (1611).

Až konečně S. M. Solovjov vnesl do hodnocení role církve střízlivější pohled, který se projevil v tom, že tolik neakcentoval význam církve v období Smuty. Jeho střízlivější přístup se dle mého názoru objevuje i při jeho líčení vztahu cara a patriarchy. Podle Solovjova patriarcha Jov cara Borise hodně podporoval a poukazoval na to, že i lidé bez rodu mohou dosáhnout slávy. Realističtější přístup S. M. Solovjova k hodnocení církve je znát právě ve chvíli, když přičítá patriarchovi podobnou vypočítavost jako caru Borisovi.¹¹⁵

Ani Germogenu roli neshledával Solovjov natolik kladnou jako Karamzin, pro kterého byl patriarcha nedotknutelný. Uznával jeho vysoké morální kvality, ale argumentoval slovy blíže neurčených současníků, kteří si stěžovali na jeho přílišnou přísnost a ochotu naslouchat nepodloženým zprávám; tedy neschopnost rozlišit pravdivé od lživého. Toho prý využívali nepřátelé Šujského, kteří tím narušovali pro Rus tak důležitý pevný vztah mezi carem a patriarchou. Solovjov ale zdůraznil, že ačkoliv nebyl tento vztah ideální, byl patriarcha vždy připraven se za cara postavit.¹¹⁶ Vyzdvihl také význam vlivu patriarchy Germogena, který po svržení Vasilije Šujského podporoval zvolení vládce z ruských kandidátů.¹¹⁷ Širší společenský záběr S. M. Solovjova je možné doložit jeho upozorněním, že spolu s patriarchou sdílelo tento názor i ruské duchovenstvo, přičemž příslušníci městských vrstev v této otázce ještě neměli jasno.¹¹⁸ Racionálnější postoj k církvi je u Solovjova patrný mimo jiné i ve způsobu, jakým je popisováno obléhání Trojicko-Sergejevského kláštera. V porovnání s Karamzinovým košatým líčením statečnosti mnichů či patriarchy, kteří si jediní v tomto období zachovali důstojnost a úctu, se zdá být Solovjovem předložený popis značně věcnějším; poukazuje dokonce i na Germogenovy negativní vlastnosti, což bychom u Karamzina, kromě kritiky patriarchy Ignatije, těžko hledali.

---

¹¹⁴ Tamtéž, s. 263.

¹¹⁵ „Далее патриарх счел нужным примерами из священной и римской истории показать, что восходили на царский престол люди не от царского рода и не от великих синклит и, несмотря на то, большой славы достигали, ибо не на благородство зрит бог, но благоверие предызбирает и душу благочестивую почитает. Наконец, в заключении говорится: "Да не скажет кто-нибудь: отлучимся от них, потому что царя сами себе поставили; да не будет того, да не отлучаются, а если кто скажет такое слово, то не разумен есть и проклят". Странное предположение возможности подобного слова после стольких всенародных слез и воплей!" (СОЛОВЬЕВ, С. М., с. d., s. 16).

¹¹⁶ Tamtéž, s. 166.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 386.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 391.

Ještě o něco hlubší úvahy nalezneme v díle N. I. Kostomarova, které je na míle vzdáleno Karamzinovu chvalo zpěvu. Kostomarovův pohled na církev je právě proto pozoruhodný. V části pojednávající o podpoře Borise Godunova církví se autor zabývá významem zřízení patriarchátu ortodoxní církve v Rusku, jehož byl tento car podporovatelem. Autor upozornil, že povýšení Moskvy na sídlo patriarchy nedodalo lesku pouze ruské církvi, ale i carovi. Podle Kostomarova však patriarchát nepřinesl církvi vnitřní sílu a nezávislost, která se utužila teprve postupem času. Více než tituly a lesk byli podle něj v danou chvíli zapotřebí vzdělání a morální pastýři, kterých se nedostávalo. Dalo by se snad říci, že Kostomarov tímto zaujímá k situaci v církvi kritický postoj, který se však nevztahuje na církev jako celek.¹¹⁹

Přílišnou podřízenost patriarchy panovníkovi kritizoval Kostomarov na vztahu Borise Godunova a patriarchy Jova, který carovi zcela podléhal a byl připraven mu ve všem vyhovět.¹²⁰ Panovník tak ovládal dění v církvi. Stejně málo oslavně působí i hodnocení patriarchy Germogena, o kterém se Kostomarov zmiňoval jako o člověku, který fanaticky nenáviděl cokoliv cizího. Ačkoli ho ovšem autor popisoval jako člověka tvrdohlavého a přísného, neopomněl zdůraznit jeho spravedlivost a pevnost v postojích. Pozoruhodný je na tomto místě autorův názor, že patriarcha neměl cara v lásce, ale stál vždy za ním, což jen potvrzuje pevný svazek car – patriarcha.¹²¹

Jistým opětovným příklonem k tradicionalismu jsou úvahy D. I. Ilovajského o církvi. Také v jeho díle se opět objevuje vyzdvížení zásluh Trojického kláštera v poslední fázi Smuty. Když v roce 1612 vyvrcholil rozvrat, tak se podle Ilovajského část lidí umoudřila a vlast zachránila, čemuž význačně napomáhal právě Trojicko-Sergejevský klášter.¹²²

Ve stejné rovině se pohybuje i názor V. O. Ključevského, který roli církve v pojednávaném období demonstroval popisem pevného vztahu mezi patriarchou a carem. Ten se ukázal zcela jasně v situaci, kdy se po Rusi začaly šířit zvěsti, že Dimitrij nezemřel přirozenou smrtí a že za vším stál Boris Godunov. Tehdy vystoupil patriarcha Jov a veřejně prohlásil, že smrt careviče byl boží soud a pro tuto chvíli byla situace vyřešena. Ključevskij v této souvislosti zdůraznil váhu slov a postavení patriarchy.¹²³ Jako u předchůdců, i zde nalezneme pozitivní hodnocení významu Trojicko-Sergejevského kláštera. Při pojednání se neomezuje pouze na epizodu obléhání kláštera, ale zdůrazňuje jeho význam i později v roce

---

¹¹⁹ КОСТОМАРОВ, Н. И., *c. d.*, s. 580.

¹²⁰ Tamtéž, s. 571.

¹²¹ Tamtéž, s. 706.

¹²² ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., *c. d.*, s. 240.

¹²³ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *c. d.*, s. 25.

1611, kdy zejména Avramij Palicyn povzbuzuje národní cítění kozáků, aby podpořili služebnou šlechtu.¹²⁴

---

¹²⁴ Tamtéž, *c. d.*, s. 72.

3.5. Fenomén cizince

Období zmatků si zasloužilo své jméno především zásluhou velmi nepřehledné politické situace umocněné diplomatickými a vojenskými intervencemi zahraničních mocností. Nejvýznamnějšími z aktérů, kteří se do tohoto konfliktu zapojovali,¹²⁵ byly Polsko-litevská unie a Švédsko. Klíčovou roli v zápasech Smuty tak hrál další ze sledovaných fenoménů – fenomén cizince.

Vztahy rusko-polské byly tradičně napjaté. Od roku 1492 do roku 1595 vedlo Rusko padesát let různé války. Proti moskevskému vojsku stáli v této době němečtí rytíři, Švédsko a přirozeně i Polsko. Nároky, které vůči Polsku a Litvě uplatňoval Ivan IV., se vztahovaly zejména na Ukrajinu a Bílou Rus. Společným vztahům nepřispěl ani další konflikt 16. století: Livonská válka (1558–1582), ve které se proti ambicím Moskevského státu na zisk Livonska spojily Dánsko a Krym pod vedením polského krále Štěpána Báthoryho, panovníka roku 1569 vzniklé polsko-litevské unie.¹²⁶ Konflikt Rusů a Poláků v období Smuty tak nebyl zdaleka ničím novým. Negativní vnímání cizince – Poláka mělo racionální vysvětlení.

Pro pochopení vnímání cizince na přelomu 16. a 17. století je nutné vzít v potaz skutečnost, že území Moskevské říše bylo vždy v centru obchodního zájmu okolních zemí, zejména jako křižovatka obchodních cest. Upevnění moci Moskevského státu v první polovině 16. století dalo vzniknout konkurenci obchodníkům ze západní Evropy.¹²⁷ Za vlády cara Ivana IV. byly navazovány čilé obchodní styky zejména s Anglií, která načas získala monopol na severomořskou cestu.¹²⁸ Privilegované postavení anglických obchodníků nad ostatními národy vyplývalo z plánů cara Ivana IV. navázat s Anglií užší vztahy (možné dynastické spojení apod.). Za jeho nástupců Fjodora a Borise Godunova byla tato politika přehodnocena; oba carové se nesnažili upřednostňovat anglické obchodníky na úkor ostatních kupců. Tato deziluze pramenila ze zkušeností panovníků s taktikou anglické královny

---

¹²⁵ Do konfliktu zasahovaly na diplomatické úrovni v menší míře i papežská kurie, Anglie a habsburská monarchie.

¹²⁶ ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V., *Dějiny Ruska*, Praha 1999, s. 51–52.

¹²⁷ „Moskevský stát potřeboval v 16. století nutně přímé styky se západní Evropou. Bez pomoci západoevropských techniků a vojenských odborníků a pravidelného přísunu manufakturních výrobků se nemohl vyrovnat svým nepřátelům. Měl sice obchodní kontakty s východními zeměmi, které se po dobytí Kazaně a Astrachaně rozšířily a zkvalitnily, ale nebyly dostačující. Do Ruska se také dostávaly západoevropské výrobky prostřednictvím hanzy a případně italských kupců, ale nebylo jich mnoho. Hanza si však činila nároky být monopolním zprostředkovatelem obchodu Moskevského státu se západní Evropou, který jí přinášel ohromné zisky. Snažila se proto všemožně zabránit cestám ruských kupců na západ. Vztah Švédska, Polska a Litvy k Rusku byl odlišný. Inspirovány císařem a papežem vyvolaly otázku tzv. ruského nebezpečí pro Evropu. Na západě Moskevského státu byla vytvořena bariéra, která měla zabránit Rusům ve styku s ostatní Evropou. [...] Do řešení problémů vztahu Moskevského státu k evropským zemím zasáhli v různé míře (a v různou dobu) Dánové, Angličané a Nizozemci...” PICKOVÁ, D., *Anglo-ruské vztahy ve druhé polovině 16. století*, Univerzita Karlova – Praha, 1992, s. 34.

¹²⁸ PICKOVÁ, D., *Anglo-ruské vztahy ve druhé polovině 16. století*, Univerzita Karlova – Praha, 1992, s. 36.

Alžběty, která ve vztahu s Ruskem pomýšlela pouze na výhodné obchodní styky a naděje na užší vazby zamýšlené Ivanem IV. živila pouze s ohledem na tyto obchodní vztahy. Tento skeptický názor na anglickou královnu se mimochodem objevuje již u Karamzina a nalezneme jej i v dílech jeho nástupců.¹²⁹

Pro obchod se západní Evropou byla klíčová cesta Severním mořem. Během Livonské války dosáhli Rusové načas přístupu k Narvě (1558–1581), kde začali prosazovat své hospodářské zájmy. Vzniklá situace se významně odrazila v politice německých a skandinávských států, protože do té doby byla Narva hanzovním městem a severomořský obchod byl fakticky v rukou Livonska. Prostřednictvím Narvy se Rusko mohlo po několik let aktivně zapojovat do obchodu, než ji v roce 1581 opět ztratilo ve prospěch Švédska. Úlohu Narvy jako hlavního severomořského přístavu Ruska převzala roku 1584 založená osada Novyje Cholmogory (později přejmenovaná na Archangelsk).

Podpora obchodu carem Ivanem IV. přivedla do země cizince i z dalších evropských zemí, zejména z Nizozemí a německé říše. Velký počet cizinců proudil přes západní hranici i v období Livonské války, kdy se navzdory válečným událostem na Rus dostaly jak osoby řemeslně či obchodně kvalifikované, tak nekvalifikované.¹³⁰ I za cara Borise Godunova tento trend pokračoval a do Ruska přicházeli i další odborníci, např. lékaři.¹³¹ Při příchodu prvního samozvance se na území Moskevského carství objevily i další národnosti, a to zejména Poláci, Němci a Francouzi, kteří sem přibyli v řadách žoldnéřských vojsk. Příliv obchodníků tehdy utichl, protože v období Smuty začal obchod stagnovat. Situace se ještě více zkomplikovala po roce 1606. Polský král Zikmund III. obsadil západní a jihozápadní část říše, Švédsko, se kterým byl v roce 1610 obnoven válečný konflikt, okupovalo Novgorod a jih země sužovali povstalí kozáci.

Během období Smuty vykryštoval názor, že jedna z cest z tíživé situace může vést přes zásah zvenčí, tedy přes pomoc cizince. Toto řešení nebylo ničím neobvyklým, protože obdobný recept na vyřešení obtíží je dobře znám i z dějin jiných států, kdy po vymření vládnoucí dynastie byli hledáni nástupci ve vládnoucích rodech jiných zemí. I v Rusku tak byli preferováni rozliční kandidáty. Část politické reprezentace podporovala kandidaturu polského prince Vladislava (1610–1611), část švédského prince Karla Filipa, bratra

---

¹²⁹ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 44.

¹³⁰ „...немцы-купцы из Германии и Ливонии, проникавшие через Нарву и другими путями на русские рынки, открытые для них, несмотря на войну.“ (ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Москва и Запад в XVI – XVII веках*, Ленинград 1925, s. 25)

¹³¹ Tato otázka se týkala zejména dvora. Jako příklad zde může sloužit prosba Borise Godunova, který si z Anglie vyžádal porodní bábu a lékaře pro svoji sestru carevnu Irinu, která trpěla častými potraty. PICKOVÁ, D., *Anglo-ruské vztahy ve druhé polovině 16. století*, Univerzita Karlova – Praha, 1992, s. 117–118.

švédského krále, a někteří uvažovali o anglickém protektorátu či o nástupu vévody Maxmiliána Habsburského.¹³²

Takovýto v zásadě kladný postoj k cizincům však není možné vztáhnout na všechny vrstvy společnosti. V širších vrstvách a mezi duchovenstvem v období Smuty i bezprostředně po něm byli cizinci vnímáni negativně.¹³³ Právě církev, která ze svých tradičních pozic odmítala vše nové a cizí, měla významnou úlohu ve formování záporného názoru na cizince. Z jejich volnějšího přístupu k životu navíc pramenila obava pravoslavných z možného příklonu k herezi. Zejména z tohoto důvodu stál v otázce důvěryhodnosti cizinců na prvním místě „pravoslavný Ukrajinec“ pocházející z Rzeczpospolité.¹³⁴ I o dalších národnostech se postupně formovaly nové stereotypy, které na Rusi nacházely úrodnou půdu: „cizí obchodník – zámořský technik a všeuměl; ukrajinský učený mnich; Řek – žebrák zahalený v rouše posvátnosti; Polák nebo Čech – sektář věřící v možnost vytvořit víru založenou na rozumu; všechny tyto typy defilovaly před zraky obyvatel Moskevského carství, povzbuzovaly jejich fantazii, mátly jejich mysl a zneklidňovaly svědomí v otázkách života, ducha a víry.“¹³⁵ I přes tento despekt Rusů vůči cizincům je však podle mého názoru vhodné zmínit pohled historika Platonova, který upozornil na zajímavou skutečnost. Přestože se Rusové stavěli k cizincům nadále negativně a po skončení Smuty se vládci Rusi snažili nastolit staré pořádky, ukázalo se, že období zmatků přineslo tolik změn, že Rusům nezbylo nakonec nic jiného, než se s přílivem cizinců začít vyrovnávat.¹³⁶

---

¹³² „Мысль о необходимости выйти из смуты своими силами, без вмешательства и помощи со стороны, по-видимому, крепко овладела московскими умами ко времени освобождения Москвы от польского гарнизона. В трудное время "разрухи", то есть полного распада общественных сил (1610–1611 гг.), москвичи охотно шли на то, чтобы признать любую власть, только бы она прекратила смуту. Одни держались польского королевича; другие вели переговоры о призвании шведского принца; третьи беседовали с английскими агентами об английском протекторате; четвертые думали о возможности приглашения Габсбургского Максимилиана.“ ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Москва и Запад в XVI – XVII веках*, Ленинград 1925, s. 55.

¹³³ „Иноземцы не всегда почитались врагами; но они никогда не представлялись истинными друзьями.“ ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Москва и Запад в XVI–XVII веках*, Ленинград 1925, s. 55.

¹³⁴ ПЛАТОНОВ, С. А., *Москва и Запад. Борис Годунов*, Москва 1999, s. 63.

¹³⁵ „Служилый иноземец: торговый „немец“, заморский техник – „мастер“ тово или иново „дела“, ученый монах украинец, грек- попрошайка, прикрытый священною рясой, поляк или чех-сектант, верующий в возможность построить веру на разуме, – все эти типы мелькали пред глазами москвичей, поражали их воображение, будили мысль, тревожили совесть вопросами жизни, духа и веры.“ (Тамтѣж, s. 72).

¹³⁶ „За смуту московские люди "измалодушествовались" и "поисшатались" в своих нравах и понятиях. Падение старых общественных устоев, вторжение массы иностранцев в московскую жизнь, междоусобия и связанные с ними "измены" - расшатали старое мировоззрение, поколебали прежнюю уверенность в том, что Москва есть богоизбранный народ, "новый Израиль", и открыли дорогу сторонним влияниям на русские умы. Казалось необходимым вернуть общественное сознание на старые пути древнего благочестия и национальной исключительности. Во всех своих мероприятиях новая московская власть стремились к тому, чтобы вернуться к старому порядку, "как при прежних великих государях бывало". Она пока не чувствовала, что смута уже навсегда опрокинула этот старый порядок и что грядущая жизнь должна строиться заново, на сочетании старых основ с новыми элементами. Одним из этих элементов были иностранцы, представители европейской

3.6. Fenomén cizince očima historiografie 19. století

Hodnocení cizince v ruské historiografii se u jednotlivých autorů liší. Pro názor na ně je u historiků rozhodující role, ve které se na Rusi objevili. Zatímco cizinec – intervent si odsouzení zaslouží vždy, cizinec – nositel „pokroku“ (obchodník; nositel vzdělanosti a technických inovací; kultury) již zcela jednotně hodnocen není. Myšlenkový vývoj 19. století je patrný i z pohledu na cizince. V jednotlivých dílech se prvoplánový úsudek postupně měnil. To je možné demonstrovat na příkladu Poláků, kteří byli ve starších dílech pokládáni za hlavní původce Smuty. Modernější dějepiscectví je však v jejich hodnocení umírněnější.

Pro výše uvedené je charakteristický přístup N. M. Karamzina k cizincům. Historik uznával v intencích zmíněného výkladu potřebu zahraničních znalostí a nutnost obchodu. Souhlasil se snahou Borise Godunova zvýšit míru ruského vzdělání založením univerzity a podporou přílivu zahraničních vzdělanců, umělců a řemeslníků do Moskvy.¹³⁷ Schvaloval i jeho mírové snahy při jednáních s ostatními zeměmi, samozřejmě ovšem i s využíváním politických klíčků v zájmu získání té nejlepší možné politické konstelace pro Rusko, čímž se mu v prvních dvou letech podařilo zajistit výhodnou zahraničněpolitickou situaci Ruska.¹³⁸ Vztahy s Rakouskem byly podle Karamzina víceméně přátelské, vztahy s Anglií ryze obchodní.¹³⁹ Pokud Karamzin chápal cizince jako důležitý faktor pro vylepšení situace v Rusku, který má sloužit a být přínosem, rozhodně to neznamena, že by uznával jejich právo zasahovat do panovnické moci či povyšovat svou kulturu nad ruskou či veřejně v Rusku vyznávat jinou víru než pravoslaví.¹⁴⁰

Zcela odlišné byly přirozeně Karamzinovy postoje k cizinci – interventovi. Samostatnou kapitolu tvoří Karamzinovo odsouzení samozvance Lžidimitrije a jeho vztahu k polským interventům, upřednostňování latiny, vstřícnosti k cizincům a nedodržování ruských zvyklostí.

общественности, с их техникой, капиталом и культурой. За годы смуты они настолько распространились по Московскому государству, что стали знакомы каждому русскому. Какие бы чувства они ни возбуждали в православных людях, все-таки православные люди должны были уразуметь, что им без иностранцев вперед не прожить.” (ПЛАТОНОВ, С. Ф., Москва и Запад в XVI–XVII веках, Ленинград 1925, s. 56–57.)

¹³⁷ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 11, Санкт Петербург 1892, s. 53.

¹³⁸ Tamtéž, s. 24.

¹³⁹ „Но Елисавета имела в виду только выгоды своего купечества и для того ласкала самолюбия Царя знаками чрезвычайного к нему уважения. Посланника нашего, дворянина Микулина, встретили в Лондоне с необыкновенною честью: в гавани и в крепости стреляли из пушек, когда он (18 сентября 1600) плыл Темзою и ехал городом в Елисаветиной карете, провождаемой тремястами чиновных всадников, алдерманами, купцами в богатом наряде, в золотых цепях.“ (Tamtéž, s. 33, 44).

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 48.

Poláky považoval Karamzin za jednu z hlavních příčin Smuty. Vinil je totiž z něčeho dosud neslýchaného – dosadili svého kandidáta na carský trůn. Podle Karamzina se jednalo o záměr, jak rozklížit Rusko zevnitř a posléze se ho zmocnit. Lžidimitrije osočoval z jeho vstřícnosti k cizincům – jak k Angličanům, tak k Němcům. Typické pro něho prý bylo, že věřil všem ostatním více než Rusům.¹⁴¹ I za vlády Šujského, který se snažil o příměří s Rzeczpospolitou, poukazoval Karamzin na záludnost „Lechů“, kteří se spolčují s kozáky a spolu se Lžidimitrijem II. napadli Rus.¹⁴² A to i přesto, že Šujskij dal Maryně Mniškové a Polákům v Moskvě po svržení Lžidimitrije I. svobodu.

Za vlády Vasilije Šujského hodnotil Karamzin pozitivně carův rezervovanější přístup k cizincům.¹⁴³ Při popisu tažení polského krále Zikmunda III. v roce 1609 do Ruska se ukazuje zcela zřetelně Karamzinův protipolský osten. Polský král, který soustředil svou pozornost na Smolensk, se při tažení stal svědkem toho, jak dřívější přívrženci Lžidimitrije přebíhali na jeho stranu. Dostavili se dokonce poslové, kteří nabídli jeho synovi Vladislavovi carskou korunu. Karamzin je zde doslova šokován tím, jak asi musela situace na Rusi vypadat, když byla země nabídnuta Polákovi.¹⁴⁴

Karamzinovo odsouzení Poláků prostupuje celé jeho dílo; neustále zdůrazňoval jejich podlost a nemožnost spoléhat se na jejich sliby.¹⁴⁵ Když v roce 1611 vyústila situace v krvavé povstání proti Polákům v Moskvě, vinil Karamzin ze zmíněných krutostí právě „Lechy“, protože byli kořistníci.¹⁴⁶ Zdůraznil také, že zvěsti o útrapách Moskvy dodaly na síle národnímu odporu. Pozitivního hodnocení se u Karamzina přirozeně nedočkal ani polský král Zikmund III. Při útoku na Smolensk popsal Karamzin jeho nerozvážené chování, kdy i samotní

---

¹⁴¹ Tamtéž, s. 126.

¹⁴² КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 56.

¹⁴³ Tamtéž, s. 15.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 123.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 158–160.

¹⁴⁶ „Но взаимная злоба вспыхнула, не дав ни Голышнину выступить из Москвы, ни Воеводам Российским спасти ее. Кто начал? Неизвестно; но вероятнее, Ляхи, с досадою терпев насмешки, грубости жителей, и думая, что лучше управиться с ними заблаговременно, нежели поставить себя между их тайно острыми ножами и войском городов союзных, – наконец удовлетворяя своему алчному корыстолюбию разграблением богатой столицы. Так началось и свершилось ее бедствие ужасное.“ (Tamtéž, s. 180). V této souvislosti se zmínil i o letopisci Jacquesovi Margeretovi, který v té době bojoval na straně nepřátel. (Tamtéž, s. 181.) Letopisec Jacques Margeret se narodil okolo roku 1550 nebo 1560 ve Francii. Na začátku devadesátých let 16. století bojoval jako žoldák na Balkáně na straně polského krále. V roce 1600 přešel do ruských služeb a bojoval na straně Borise Godunova proti samozvanci, nicméně poté přeběhl na jeho stranu. Po smrti Lžidimitrije roku 1606 skončil s vojenskou službou a vrátil se do vlasti. Ve Francii se dožadovali informací o Rusku, zejména díky obchodním zájmům. Margeret na popud krále sepsal nepřilíš obsáhlou knihu „*Estate de l'Empire de Russie et de Grand Duché de Moscovie*“. Posléze se vrátil do Ruska, kde vstoupil do vojenské služby ke Lžidimitriji II. Účastnil se obsazení Moskvy, ze které byl později nucen utéci. Začínal být znám jako voják „přeběhlík“. Od roku 1612 působil jako francouzský politický agent a obchodník s kožešinami. Zemřel ve dvacátých letech 17. století. Jeho vyprávění o událostech Smuty je důležitým počinem přímého a nezaújatého pozorovatele. (СКРЫННИКОВ, Р. Г., *Смута в Московском государстве, Россия начала XVII. столетия в записках современников*, Москва 1989, s.196–197).

Poláci si kladli otázku, o co jejich králi vlastně jde.¹⁴⁷ Skutečnost, že Zikmund dobyl Smolensk a přivedl Rus na pokraj zkázy, za což byl ve Varšavě vítán jako hrdina, nesl Karamzin přirozeně velmi nelibě.¹⁴⁸ Přece jenom o něco vstřícnější byl autor ke Švédům. Sympatická byla pro něj zejména skutečnost, že Švédové byli v daném období největšími rivaly Poláků.¹⁴⁹ Ocenil i švédskou nabídku pomoci Rusi z roku 1609 na základě míru z roku 1595.¹⁵⁰

V duchu Karamzinova názoru hodnotil velmi pozitivně snahu Borise Godunova o dobré vztahy s Anglií, Dánskem a Rakouskem i jeho nástupce N. G. Ustrjalov. Také on považoval ze všech cizinců za největší zlo Poláky, které hodnotil více kriticky než například Tataři, kteří podle něj sice devastovali ruská města a hubili národ, ale nebránili pravoslavné víře, ruskému jazyku a právům. Ustrjalov byl přesvědčen, že i za doby tatarské nadvlády si Rus v hloubi duše udržela záruku své budoucí velikosti. Z tohoto pohledu byli Poláci podle něj nebezpečnější. Západní Rus si nepodmanili zbraněmi, ale politikou a ohrožovali víru, jazyk a „odkazy předků, které si chrání každý národ, předhazovali Židům a Tatarům.“¹⁵¹ V této souvislosti zmínil Ustrjalov čtyři důležité podmínky pro vznik národnosti: vnitřní uspořádání, jazyk, víru, historii,¹⁵² které více než tatarské vraždění ohrožovala polská politika. Na rozdíl od pozdějšího historika N. I. Kostomarova se Ustrjalov vyjadřoval pochvalně o kozácích, u kterých si cenil zejména toho, že si nenechali líbit nápor Poláků, nenechali se ovlivňovat jezuiti a „věrni své národnosti a ruskému duchu“ se stavěli na odpor.¹⁵³ Zajímavě posouvá důvody konfliktu u kozáků i Poláků do etické roviny. Zatímco kozáci bojovali za víru praotců a svá práva, Poláci se pouze snažili ze všech sil rozšířit Unii.¹⁵⁴

S. M. Solovjov podrobil kritice pohnutky cara Borise Godunova, pro které zval do země cizince. Hlavní příčinu jejich příchodu spatřoval v carově podezřívavosti vůči vlastním lidem. Nejednalo se tedy o carovu snahu o povznesení vzdělanosti, nýbrž o potřebu opatřit si nové loajální spojence neovlivněné ruským prostředím.¹⁵⁵ Veškeré snahy Borise

---

¹⁴⁷ КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том 12, Санкт Петербург 1892, s. 114.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 190.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 198.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 96.

¹⁵¹ УСТРЯЛОВ, Н. Г., *c. d.*, s. 256.

¹⁵² Tamtéž, s. 260.

¹⁵³ Tamtéž, s. 269.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 272.

¹⁵⁵ „Давно уже московские государи начали принимать в службу иностранцев, немцев, но никогда еще эти иностранцы не пользовались таким почетом и такими выгодами, как при Борисе. Главною причиною тому опять было желание приласкать ливонцев, потом явное преимущество иностранных ратников пред русскими, наконец, можно присоединить сюда и подозрительность Бориса, который,

Godunova o podporu vzdělanosti postavené na přejímání zahraničních vlivů (rozhodnutí vyslat studenty do ciziny – Anglie, Francie a Rakouska, povolání zahraničních odborníků) tak nevyznívají v hodnocení S. M. Solovjova příliš kladně.¹⁵⁶ Na druhé straně však Solovjov stejně jako předchůdci ocenil podporu, kterou Boris poskytoval kupcům. A i přes uvedenou výtku k pohybkům je možné konstatovat, že si Solovjov vážil carovy snahy o podporu vzdělání, v jejímž rámci zval cizince, aby v Rusku vyučovali cizím jazykům. V této souvislosti upozornil na odlišný postoj církve, která ho od tohoto záměru zrazovala s tím, „že jejich šírá země má jedno náboženství, zvyky a jazyk; bude-li mít mnoho jazyků, nastane v zemi chaos.“¹⁵⁷

Pohled odlišný od Karamzina měl Solovjov i na osobnost polského krále Zikmunda III. Je snad možné říci, že se pokusil o objektivnější posouzení králových vlastních postojů. Neobviňoval Zikmunda schematicky z nerozumného chování, krátkozrakosti či umíněnosti při úsilí o získání Smolenska. Solovjov se snažil zhodnotit situaci z pohledu Zikmunda, který se nemohl vrátit do vlasti před sněm, aniž by dosáhl hmatatelných výsledků. Skutečnost, že chtěl dosadit svého syna Vladislava na carský trůn, nemohla obhájit vysoké finanční výdaje a ztráty na životech vojáků. Hmatatelným činem byl úspěch vojenské akce a tím bylo dobytí Smolenska.¹⁵⁸ V této souvislosti zaujme, že Solovjov považoval za dvě stěžejní události Smuty jednak příchod Zikmunda na Rus, jednak smrt Lžidimitrije II., čemuž například Karamzin tak velký význam nepřikládal. Po smrti tohoto samozvance se situace totiž částečně uklidnila. Solovjov zde vyzdvihl skutečnost, že původní přívrženci Lžidimitrije II., kteří do té doby upínali své zraky k příchodu krále Zikmunda, přehodnotili své postoje a často se začali proti Polákům obracet. Určitou úlohu v propolských postojích Rusů v Tušině podle Solovjova sehrál i jím zdůrazňovaný strach z kozáků.

Historik N. I. Kostomarov jako první přinesl nový pohled i na otázku úlohy „Poláků“ během Smuty. Předchozími historiky prosazovaný protipolský postoj, který poukazoval na drzé chování Poláků v Moskvě, Kostomarov mírně obrousil názorem, že většina těchto lidí nebyli Poláci, ale pravoslavní Rusové z jižních provincií Polska.¹⁵⁹ Přičemž v dalším výkladu přirozeně tzv. „polské excesy“ nikterak neomlouval.

не доверяя своим русским, хотел окружить себя иностранцами, вполне ему преданными.“ (СОЛОВЬЕВ, С. М., с. d., s. 51).

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 56.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 51; „Но духовенство воспротивилось этому; оно говорило, что обширная страна их едина по религии, нравам и языку; будет много языков, встанет смута в земле.“ (Тамtéž, s. 56).

¹⁵⁸ Тамtéž, s. 280.

¹⁵⁹ КОСТОМАРОВ, Н. И., с. d., s. 625.

O díle dalšího z autorů D. I. Ilovajského je možné říci, že je v otázce vztahu k cizinci zcela pod ideovým vlivem Karamzina a nepředkládá žádný odlišný pohled na tento jev.

V díle V. O. Ključevského je možné poukázat na určitou absenci tradičních hodnocení významu cizince z pohledu národnostního. Jako doklad tohoto racionálního postoje například k Polákům může posloužit jeho tvrzení, že nejen oni, ale i Rusové nesou vinu za příchod Lžidimitrije, který „*byl upečen v polské peci, ale kynul v Moskvě.*“¹⁶⁰ Vysvětlení přístupu Ključevského je snad možné vidět v moderním postoji autora, který národnost nepovažoval za určující kvalitu a cizince popisoval pouze jako aktéry událostí.¹⁶¹ Nalezneme zde proto spíše věcná hodnocení významu zahraničních obchodních styků a významu vlivů, které se na Rus prostřednictvím cizinců dostávaly. Přístup Ključevského je tak již velmi blízký názorům historika S. F. Platonova.

---

¹⁶⁰ „Винили поляков, что они его подстроили; но он был только испечен в польской печке, а заквашен в Москве.“ (КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., с. d., s. 37)

¹⁶¹ Podle názoru Václava Vebera Ključevskij „... odmítal (a někdy se zdá, že ho až odpuzoval) v Evropě tehdy vládnoucí nacionalismus, který v jeho očích vedl k sebezveličování národů a také k nenávisti k jiným národnostem, nepovažoval se proto za nacionalistu, ale za ruského patriota.“ (VEBER, V., *Vasilij Ključevskij, ruský historik evropského významu*, Historik v proměnách doby a prostředí – 19. století, vyd. J. Hanuš, R. Vlček, Brno 2007, s. 124–125).

4. Závěr

V bakalářské práci byly popsány a zhodnoceny postoje nejvýznamnějších ruských historiků 19. a počátku 20. století – Nikolaje Michajloviče Karamzina, Nikolaje Gerasimoviče Ustrjalova, Sergeje Michajloviče Solovjova, Nikolaje Ivanoviče Kostomarova, Dmitrije Ivanoviče Ilovajského a Vasilije Osipoviče Ključevského ke třem vybraným fenoménům ruských dějin období Smuty (1605–1613), kterými byly panovnická moc a samozvanectví, církev a postavení cizince.

Devatenácté století představuje v evropských dějinách přelomové období, během kterého dochází k podstatným posunům vývoje státních idejí a formování moderních národů. I ruský národ se během 19. století pomalu proměňoval od politicko-náboženské pospolitosti v pospolitost moderní.¹⁶² Vývoj je patrný i v ruském myšlení. V pohledech na vybrané fenomény se však tak zásadní myšlenkový posun neukazuje, i když o vývoji lze s určitostí hovořit. Koncepce středověkého samoděržaví spočívající v představě cara samovládce neprodělala do konce monarchie příliš podstatnou přeměnu. Reformy 18. století sice přinesly zdání konce patrimoniálního režimu,¹⁶³ představa o neomezené moci panovníka však zůstala nezměněna. Když se od 18. století začal konstituovat moderní stát, byla v něm panovníkovi stejně jako v minulosti vyhrazena nejdůležitější role. Obdobně i vnímání pravoslavné církve neprodělalo významnější proměnu. Ruské pravoslaví je kvůli absenci mocenského centra (papeže) zcela nesouměřitelné se západním křesťanstvím; jeho politickou strategií byla snaha přilnout k regionální moci. Jelikož touto mocí byl na Rusi panovník představující stát, docházelo k tomu, že církev splývala s pojmy stát a národ.¹⁶⁴ Podle názoru Richarda Pipesa byli právě církevní myslitelé autory ideje ruského panovnického absolutismu, která navazovala na několik hlavních myšlenek (idea Třetího Říma, císařská idea, představa o vládě nade všemi pravoslavnými, božská moc vladařů).¹⁶⁵ Reformy Petra Velikého s konečnou platností pojetí státní církve potvrdily a uvrhly pravoslavnou církev zcela do služeb panovníka a potažmo státu. Historici 19. století tak museli na církev přelomu 16. a 17. století, která pro ně představovala faktor stabilizující situaci v zemi v dobách slabé vlády raně novověkých panovníků, hledět již pouze tímto způsobem. Pouze v případě fenoménu cizince je možné v průběhu 19. století hovořit o výraznější proměně, která souvisí s vývojem národního myšlení. Výše zmíněná východiska je tak zapotřebí mít na paměti při sumarizování postojů historiků 19. století. Studium jejich děl potvrdilo předpoklad, že s výjimkou některých

¹⁶² HROCH, M., *V národním zájmu*, Praha 1999, s. 17.

¹⁶³ PIPES, R., *Rusko za starého režimu*, Praha 2004, s. 147.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 277.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 287.

neměnných základních postojů odpovídají stanoviska jednotlivých osobností k těmto tématům politické a myšlenkové konstelaci doby, ve které autoři svá díla psali. V důsledku toho se v jejich názorech objevují zajímavé rozdíly, na kterých je kromě myšlenkových proměn možné demonstrovat i pokrok historické vědy.

Tento názorový vývoj je zřetelný již v podstatně odlišných názorech na příčiny Smuty, které prodělávají zřetelnou genezi od národnostního pojetí až k úvahám o společenských důvodech konfliktu. Nikolaj Michajlovič Karamzin, zakladatel moderní ruské historiografie, interpretuje Smutu v duchu národního dějepiscectví, ve kterém splývá pojem národ a stát, jako vnitropolitický konflikt umocněný intervencí. Konkrétní příčinou vypuknutí Smuty byla pro Karamzina polská intervence a přílišná moc bojarské dumy. Již jeho bezprostřední následovník Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov vysvětloval příčinu existence Smuty dvěma hlavními problémy ruské mentality: jednak nezměrnou láskou k carskému rodu, pro kterou se lid nechal po celých šest let podvádět samozvanci (objevuje se již u Karamzina), jednak nenávistí k vládci-cizinci. První problém se významně projevil v boji Borise Godunova se samozvancem, který si získal mezi Rusy z tohoto důvodu podporu; druhý problém se projevil zejména v konfliktu Rusů se Švédy a Poláky.¹⁶⁶ Pro tyto dva historiky počínajícího 19. století bylo vysvětlením příčiny vzniku Smuty zejména přerušení vládnoucí dynastie podivnou smrtí careviče Dimitrije a nepřátelský vztah k cizincům.

V díle Sergeje Michajloviče Solovjova, kterého považujeme za přelomového autora ruské historiografie 19. století, jsou bezprostřední vnitřní příčinou vzniku Smuty boje o moc a vnější příčinou útoky kozáků. Solovjov dospěl hlouběji v hledání kořenů nepokojů. Předpoklady pro vznik Smuty našel již v období vlády Ivana Hrozného, kdy začal boj mezi moskevskými bojary a služebnou šlechtou. Poukázal zejména na neuspokojivý stav morálky v Moskevském státě a boj o moc, které se za Ivana Hrozného vyhrtily a dosáhly kritických rozměrů. Dle Solovjova se tehdy objevil strašný zvyk nevážit si života, cti a majetku bližních. Vnitřní duchovní vztah člověka ke společnosti zeslábl a vše drželo pohromadě pouze formou a vnější silou. Solovjov přirovnával morální stav člověka na začátku 17. století k situaci kmenové společnosti v 9. století.¹⁶⁷ Za bezprostřední příčinu vzniku Smuty vedle úpadku mravnosti v Moskevském carství pokládal kozáky, kteří neměli zájem posílit stabilitu státu a oslabovali ho bojem proti němu. Při vnitřní stabilitě státu by podle Solovjova neměli šanci dosáhnout úspěchů. V duchu sociálních věd nastupujících ve druhé polovině 19. století

---

¹⁶⁶ УСТРЯЛОВ, Н. Г., *c. d.*, s. 275

¹⁶⁷ СОЛОВЬЕВ, С. М., *c. d.*, s. 62–63.

do historie chápal Solovjov Smutu jako boj společenského a protispolečenského elementu.¹⁶⁸ Jeho zdůrazňování mravnosti celé společnosti se odráží i v postoji k ústřední moci. Solovjov se zamýšlí nad tím, že nemoc tehdejší společnosti byla zapříčiněna tím, že byla dávána přednost centrální moci a formě před vnitřní sounáležitostí a duchovními hodnotami.

Dmitrij Ivanovič Ilovajskij se ztotožnil se Solovjovovými závěry v názoru na kořeny nepokojů. Za hlavní příčinu Smuty považoval také přerušení vládnoucí dynastie, k čemuž přispěla tyranská vláda Ivana Hrozného, kterého autor v Solovjovově duchu z vypuknutí krize obvinil. Ivan Hrozný tak podle jeho soudu připravil půdu pro období rozvratu nejen zabitím svého syna, ale i despotizmem. Situace se měla výrazně zhoršit za vlády Borise Godunova, jehož neoblíbenosti mohli Poláci využít k rozvratu Moskevského carství. Ilovajskij doslova hovořil o „*hnusném komplotu Poláků a západoruské šlechty*“,¹⁶⁹ který byl podpořen touhou litevského kancléře Leonase Sapiegy rozšířit Unii a ambicí vojvody Mniška, který chtěl získat moc na Rusi dosazením své dcery na carský trůn.¹⁷⁰ Nicméně ani samozvanectví nepřišlo podle Ilovajského pouze zvenčí, půda pro něj se připravovala i uvnitř Moskevského carství díky tajným agentům a štvavým anonymním dopisům, což mohl být důvod, proč dosáhl Lžidimitrij takového úspěchu. Vnitrosociální příčiny Smuty zdůraznil připomenutím skutečnosti, že se do boje zapojili na straně interventů nejen kozáci, ale i Moskevským carstvím porobená města (např. Veliký Novgorod, Pskov, Kazaň, Astrachaň).¹⁷¹

Na pozoruhodný rozpor je možné upozornit v díle Nikolaje Ivanoviče Kostomarova, rusko-ukrajinského historika, který i přes svůj původ zdůraznil v oficiální historiografii převládající názor o negativním vlivu kozáků. V jejich činech našel jednu z hlavních příčin Smuty. Jeho averze je patrná například z popisu jejich chování, když na Ukrajinu došly zvěsti o návratu Dimitrije. Kozáci využili šance přenést svoji „*ukrajinskou svévoli*“ do Moskevského carství.¹⁷² Za bezprostřední začátek Smuty však považoval Kostomarov až dobu, kdy se objevily zvěsti o tom, že carevič Dimitrij je živ, a období vlády Šujského.¹⁷³

Završením vývoje historiografie 19. století je přístup historika Vasilije Osipoviče Ključevského, který Smutu časově vymezil smrtí cara Fjodora v roce 1598 a nástupem cara Michaila roku 1613.¹⁷⁴ Ključevskij oproti dosud zažitým schémátům začal se ve svém díle více zabývat hospodářskými a sociálními tématy. Velmi podstatným znakem jeho přístupu je

---

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 65–66.

¹⁶⁹ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., c. d., s. 1.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 1.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 261.

¹⁷² КОСТОМАРОВ, Н. И., c. d., s. 610.

¹⁷³ Tamtéž, s. 670.

¹⁷⁴ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., c. d., s. 19.

vysoká úroveň kritiky pramenů, která se projevila v rezervovaném postoji k pramenům ruské provenience.

Ključevskij kladl důraz na těsnou souvislost politického života s geografickým rozmístěním obyvatelstva v 16. století a významně se zamýšlel i nad strukturou společnosti.¹⁷⁵ Dospěl k závěru, že čím více se stát teritoriálně rozšiřoval a čím více získával na vnější síle, tím více se omezovala vnitřní svoboda země.¹⁷⁶ V duchu S. M. Solovjova uvažoval nad duševní slabostí národa, která pramenila z nepřírozeného vztahu vnější politiky státu k vnitřnímu růstu národa; síly obyvatel ve svém vývoji zůstávaly pozadu za vytyčenými úkoly; duchovní práce Rusů nedržela krok s materiální činností státu. Upozornil také na postupný růst významu služebné šlechty, která se vedle bojarů začala podílet na chodu společnosti. Zdůraznil, že v politickém myšlení doby nebyla Moskevská Rus chápána jako národní celek řízený shora vládou, ale jako majetek zeměpána – cara.¹⁷⁷

Za klíčové momenty Smuty považoval Ključevskij, jako již jeho předchůdci, dvě skutečnosti: násilné přerušení staré dynastie a její umělé vzkříšení postavou prvního samozvance. Byl si přirozeně vědom, že násilné přerušení je neštěstím každého monarchistického státu, zdůraznil však, že nikde nebyly následky tak závažné jako v Rusku. Stejně tak i z jiných monarchií známý jev samozvance dosáhl v Rusku větší důležitosti. Příchod Lžidimitrije se podle jeho názoru stal chronickou nemocí státu.¹⁷⁸ Ve svém rozboru se však pustil hlouběji, když zdůraznil, že přerušení staré dynastie a umělé vytvoření nové v čele se samozvancem narušilo votčínové uspořádání moci, což nutně muselo ve chvíli slabé vlády vyústit v sociální konflikt.¹⁷⁹ Situaci jen umocnila těžkopádnost Moskevského carství, ve kterém nebyly jasně vymezeny kompetence a ve kterém bylo fungování státu bytostně svázáno s osobou cara. Racionální přístup vnesl Ključevskij i do hodnocení kozáckého živlu, který na rozdíl od předchůdců nehodnotil paušálně, ale snažil se je kvalitativně rozlišit.¹⁸⁰

Moderní přístup historiografie charakterizovaný Ključevského dílem prozrazuje i jeho upozornění na skutečnost, že Smuty se zúčastnily všechny vrstvy obyvatelstva, a to ve stejném pořadí, jaké zaujímaly ve společnosti. Konflikt tak rozpoutali bojaři, kteří usilovali o větší práva. O něco později se jako aktéři Smuty objevují i nejnižší vrstvy, které krizi

---

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 4.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 7.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 17.

¹⁷⁸ „А у нас с легкой руки первого Лжедмитрия самозванство стало хронической болезнью государства.“ (Тамtéž, s. 32).

¹⁷⁹ Тамtéž, s. 61–65.

¹⁸⁰ Ključevskij mezi kozáky rozlišoval staré bohaté rody a chudinu, která se v jižních stepích vyskytla teprve nedávno a na konci Smuty nadělala nejvíce škod. (КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *Краткое пособие по русской истории*, Москва 1992, s. 100)

prodlužují a dávají jí jiný charakter. Zatímco se na počátku jednalo o politický boj o moc ve státě, po vstupu nejnižších vrstev do dění se Smuta podle Ključevského proměnila v sociální boj, ve snahu zničit vyšší vrstvy.¹⁸¹ Východiskem z tohoto stavu, kdy politické síly selhaly, se podle Ključevského ukázalo semknutí Rusů v náboženské a národnostní rovině.¹⁸²

Obdobný vývoj postojů je patrný i z hodnocení jednotlivých jevů. Pokusíme-li se shrnout základní názory historiků na problematiku panovnické moci, je možné vyslovit závěr, že postoj nedotknutelnosti samoděržaví se v jednotlivých dílech nemění. Samoděržaví je východiskem pro všechny zmíněné autory.¹⁸³ Přesto však je u historiků druhé poloviny 19. století patrná snaha o zdůraznění významu i ostatních vrstev společnosti. I když to není nikde přímo vysloveno, je snad možné vycítit i jisté výhrady proti fungování samoděržaví, například upozornění na nedostatek vnitřní sounáležitosti země v případě oslabení centrální moci.

V pojmání ideálního samoděržaví však existuje mezi historiky rozdíl. Naproti tomu jen nepatrný posun je možné zaznamenat ve vývoji hodnocení osob jednotlivých panovníků v průběhu 19. století. Výjimku zde tvoří Lžidimitrij I., u kterého je rozpětí hodnocení opravdu široké (zločinec u N. M. Karamzina – schopný panovník u N. I. Kostomarova). Zmíněný rozdíl v chápání samoděržaví je nejzřetelněji možné demonstrovat na přístupu osvícence N. M. Karamzina a reprezentanta vědecké historiografie S. M. Solovjova. Zatímco základním principem pro Karamzina bylo samoděržaví a ruský stát, přičemž popis obou provádí značně nekriticky a obdivně, a v pořadí významu hned na druhém místě bylo hodnocení osobních charakterových kvalit panovníka. Stručnými příklady může být naprosté odsouzení Grigorije Otrepjeva a kritika Vasilije Šujského za jeho vztah k bojarské dumě stejně jako uznání významu Borise Godunova i přes jeho problematické charakterové vlastnosti a nedostatečný původ. Naproti tomu Solovjov vnesl do tohoto přístupu změnu, neboť základní postoje k jednotlivým panovníkům jsou v porovnání s Karamzinem méně formální. Konkrétní vlastnosti osobností nehodnotí z pohledu morálky, nýbrž věcně hodnotí dopad jejich charakteru na běh událostí. Akcentuje širší souvislosti a vnitřní sepětí jedince s většinou, tedy Rusí. Odmítá násilnou formu samoděržaví, která silou drží společenské uspořádání pohromadě. Za ideál považuje samoděržaví založené na celospolečenském konsensu, který

---

¹⁸¹ Tamtéž, s. 36.

¹⁸² Tamtéž, s. 72.

¹⁸³ Vymření dynastie smrtí careviče Dimitrije představuje pro řadu autorů základní příčinu vzniku Smuty (Karamzin, méně Ustrjalov, Ilovajskij).

v pojednávaném období scházeli. Dokladem zřízení stojícího „na hliněných nohách“ může být rozvrat v důsledku ataku kozáků.

Pojímání panovníka, samoděržaví a státu v období Smuty odráželo dle mého názoru u většiny starších historiků vnímání těchto pojmů v dobovém kontextu jejich přítomnosti. Například D. I. Ilovajskij v duchu monarchistického konservatismu, ke kterému přilnul ke konci života, demonstroval správnost samoděržaví poukázáním na skutečnost, že i po tomto období, ve kterém došlo ke krizi a zapojení nižších sociálních vrstev do chodu státu, se opět vše vrátilo ke starým pořádkům bez jakýchkoliv následků. Za příklad mu posloužilo nevolnictví, které mohlo být v této době smeteno, přičemž však pokračovalo po období Smuty i nadále.¹⁸⁴ Naopak dokladem nástupu moderního přístupu mohou být závěry V. O. Ključevského, který si jako první z autorů uvědomil, že v politickém myšlení 17. století nemohl být stát chápán jako moderní centralizovaný národní stát, nýbrž pouze jako majetek cara.¹⁸⁵

V pojetí církve naproti tomu žádný podstatný posun nenastal. Rozdíly jsou pouze v přístupu jednotlivých historiků, který se pohybuje mezi adorací a střízlivějším hodnocením. Toto tvrzení je možné demonstrovat na přístupu N. G. Ustrjalova, jehož popis role církve je dle mého názoru prostoupený výrazným patosem. Církev chápe v duchu N. M. Karamzina jako jedinou jistotu v zemi rozvrácené nepokojí. Naproti tomu S. M. Solovjov tuto roli sice nezpochybňuje, je ale v hodnocení úlohy církve znatelně střízlivější a tuto úlohu tolik nezdůrazňuje. Výrazněji vybočuje pouze N. I. Kostomarov, který v kritice církve zašel asi nejdále. Přesto je možné přijmout závěr, že pro období Smuty představovala církev v očích všech historiků bez výjimky faktor zaručující stabilitu. Rozdíly jsou pouze v míře kritičnosti k určitým jevům. Skutečnost, že církev v období Smuty výrazně podléhala moci panovníka, nepřipadala historikům píšícím v době po zřízení Nejsvětějšího synodu za Petra Velikého nijak neobvyklá. Neotřesitelnou pozici církve v myslích historiků 19. století může symbolizovat respekt k osobnosti patriarchy Germogena, který je pro každého z autorů osobností téměř nedotknutelnou.

Asi nejkomplikovanější látkou je chápání cizince v období Smuty. Zde se více než v případě panovnické moci a církve odráží v závěrech historiků intelektuální kontext doby nacionálně neklidného 19. století. Z tohoto důvodu nalezneme u N. M. Karamzina, který

---

¹⁸⁴ ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., *c. d.*, s. 268.

¹⁸⁵ КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *c. d.*, s. 17.

reprezentuje kriticky revidovanou osvěcenskou představu ruského státu, zřetelný důraz na ruský národ. Tento pohled nechává vzniknout negativnímu vnímání cizince, který se projevuje zejména v odsouzení polských interventů jako původců všeho zlého. Stejný přístup prostupuje i dílo jeho následovníků N. G. Ustrjalova a později D. I. Ilovajského, kteří se na problematiku cizinců dívali obdobně silně nacionálně zabarveným způsobem. Kritický vědecký přístup S. M. Solovjova předznamenávající moderní trendy se projevil i v hodnocení cizince. Jedná se zejména o věcný přístup k osobnosti polského krále Zikmunda, jehož činy S. M. Solovjov hodnotil bez emocí a dokázal je racionálně pochopit. V díle jeho nástupce N. I. Kostomarova je nacionální tendence ještě slabší, přičemž završením myšlenkového vývoje pojednávaného období je dílo V. O. Ključevského, které národnostní kritérium již zcela vynechává. Cizinec vystupuje jako řadový aktér dějinných událostí, přičemž pozornost je věnována spíše sociální úloze, v jaké se objevuje. Je tak možné shrnout, že v průběhu 19. století došlo v ruské historiografii k výraznému posunu v hodnocení cizince. Cizinec – intervent (zejména Polák) ztratil v průběhu století něco ze své démonické podoby viníka veškerého úpadku a postupně se proměnil v protivníka, který se řídil racionálním úsudkem. Cizinec – vzdělanec a obchodník nebyl již z počátku vnímán tak negativně, takže proměna názorů na něj směrem k racionálnějšímu vnímání nepůsobí tak výrazně.

Na základě prostudovaného materiálu jsem dospěla k závěru, že historiografie 19. století zdůraznila význam Smuty jakožto významného mezníku v ruských dějinách. Podstatné však podle mého názoru je zejména to, že dějepisectví 19. století přiřklo Smutě roli mezníku i na základě intelektuálního kontextu doby. Smuta totiž neznamenal pro oficiální historiografy 19. století pouze období zmaru a chaosu, ale i období, ze kterého vzešla nová, v době vzniku všech děl stále vládnoucí dynastie. Stejně jako nemůže být pochyb o loajalitě autorů k carské dynastii, nelze pochybovat ani o oddanosti církvi i velmocenským ambicím carského Ruska v období 19. století. I tato skutečnost musela nutně určovat postoj historiků k jejich závěrům, a je proto zapotřebí ji mít při posuzování rozdílů v názorech konkrétních autorů na jednotlivé fenomény stále na paměti.

Literatura:

- BLOCH, M., *Králové divotvůrci*, Praha 2004
- BOČEK, P., *Kořeny a ideové předpoklady reform i zločinů cara Ivana Hrozného*, in: SERCZYK, W. A., *Ivan IV. Hrozný : car vší Rusi a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004, s. 187
- ГУДЗИЙ, Н. К., *История древней русской литературы*, Москва 1953
- KOSMAN, M., *Dějiny Polska*, Praha 2011
- MACŮREK, J., *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946
- IGGERS, G. G., *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002
- ИЛОВАЙСКИЙ, Д. И., *История России, Смутное время московского государства*, Москва 1894
- KARAMZIN, N. M., *Obrazy z dějin Říše ruské*, Praha 1984
- KARAMZIN, N. M., *Lžidimitrij*, Praha 1926
- КАРАМЗИН, Н. М., *История государства Российского*, Том XI, Санкт Петербург 1892
- КАРАМЗИН, Н. М., *Записка о древней и новой России*, Санкт Петербург 1914
- КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *Курс русской истории*, Москва 1923
- КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., *Краткое пособие по русской истории*, Москва 1992
- КОСТОМАРОВ, Н. И., *Русская история в жизнеописаниях её деятелей*, Санкт Петербург 1873
- KUTNAR, F. – MAREK, J., *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997
- МОРОЗОВА, Л. Э., *Смута начала XVII века глазами современников*, Москва 2000
- ПАЛИЦЫН, А. *Сказание Авраамия Палицына, Памятники литературы древней Руси. Конец XVI– начало XVII века*, Москва 1987
- ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII века, как исторический источник*, Санкт-Петербург 1888
- ПЛАТОНОВ, С. Ф., *Москва и Запад в XVI–XVII веках*, Ленинград 1925
- PICKOVÁ, D., *Anglo-ruské vztahy ve druhé polovině 16. století*, Univerzita Karlova, Praha 1992
- PIPES, R., *Rusko za starého režimu*, Praha 2004
- ПРÍИHODA, M., *Lžidimitrij*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 18, 1996, 1, s. 7–10
- ПРÍИHODA, M., *Mnich Filofej a Třetí Řím. Vznik a proměny jedné ideje první poloviny 16. století*, Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty, vyd. P. Gkantzios Drápelová, M. Téa, M. Příhoda, H. Nykl, K. Sládek, Praha 2009, s. 135–173

- СКРЫННИКОВ, Р.Г., *Россия накануне Смутного бремени*, Москва 1980
- СКРЫННИКОВ, Р. Г., *Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев*, Новосибирск 1987
- СКРЫННИКОВ, Р.Г., *Смута в России в начале XVII в.* Иван Болотников, Ленинград 1988
- СКРЫННИКОВ, Р.Г., *Россия в начале XVII в. Смута*, Москва 1988
- СКРЫННИКОВ, Р.Г., *Смута в Московском государстве, Россия начала XVII. столетия в записках современников*, Москва 1989
- СКРЫННИКОВ, Р. Г., *Крест и корона. Церковь и государство на Руси IX–XVII вв.*, Санкт Петербург 2000
- СОЛОВЬЕВ, С. М., *История России с древнейших времен*, Том 8, Москва 1858
- ŠALANDA, B., *K fenoménu ruského samozvanectví*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C., Univerzita Pardubice – Ústav jazyků a humanitních studií Sv. 6, 2000 [vyd. 2001], s. 267–277
- ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V., *Dějiny Ruska*, Praha 1999
- URBÁNEK, R., *České dějiny. Věk poděbradský II*, Praha 1918
- УСТРЯЛОВ, Н. Г., *Русская история*, Санкт Петербург 1855
- VÁVRA, J., *K otázce samozvanectví v Čechách roku 1775*, in: Slovanický přehled 50, 1964, č. 3, s. 148–154
- VEBER, V., *Vasilij Ključevskij, ruský historik evropského významu*, Historik v proměnách doby a prostředí – 19. století, vyd. J. Hanuš, R. Vlček, Brno 2007, s. 121–128